

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος, *Φύλο καὶ Θρησκεία – Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία* (Χειμερινὸ Πρόγραμμα 2002-2003), Ἐποπτεία - Συντονισμὸς Ὑλῆς: Παντελῆς Καλαῖτζίδης – Νίκος Ντόντος, Ἐκδόσεις «Ἰνδικτος», Ἀθῆναι 2004, σχ. 24 × 16, σσ. 488.

Ὁ Τόμος αὐτός, ποὺ ἐτοιμάσθηκε ἀπὸ τὴν Ἱ. Μητρόπολιν Δημητριάδος καὶ τὶς Ἐκδόσεις «Ἰνδικτος», ἀποτελεῖ, ὅπως ἐπισημαίνει εἰσαγωγικῶς ὁ συντελεστὴς τοῦ χειμερινοῦ προγράμματος τῆς ἀκτινοβόλου Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν κ. Παντελῆς Καλαῖτζίδης, συγκέντρωσιν ἀπόψεων, ποὺ ἀποτελοῦν «εὐρύτατο φάσμα» καὶ «ἀποτελοῦν τὶς εἰσηγήσεις, ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν «Φύλο καὶ Θρησκεία – Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία».

Στὸν Τόμον περιλαμβάνονται οἱ ἑξῆς εἰσηγήσεις-μελέτες: 1) Παντελῆ Καλαῖτζίδη, *Ἀντὶ Εἰσαγωγῆς: Ἀπὸ τῆ διαίρεση τοῦ φύλου στὴν ἐνότητα τῆς Καινῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς – Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία μπροστὰ στὸ αἷτημα τῆς ἰσότητας καὶ τῆς συμμετοχῆς τῆς γυναίκας στὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας.* 2) Μάριου Μπέγγου, *Φύλο καὶ Θρησκεία.* 3) Νίκου Ντόντου, *Τὸ φύλο ὡς κοινωνικὴ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ του ὑπέρβαση.* 4) Κωνσταντίνου Ἀγόρα, *Παρεμβάσεις Ἐκκλησιαστικῆς Ἀνθρωπολογίας στὴ συνάφεια τῆς Προβληματικῆς γιὰ τὰ φύλα καὶ τὶς σχέσεις τους.* 5) Γεωργίου Σκαλτσᾶ, *Τὸ ἄφυλλο τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀνθρώπινη σεξουαλικότητα – Ἱστορικὴ μελέτη στὴ Θεολογικὴ σκέψη τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων.* 6) Ἰωάννη Σ. Πέτρου, *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τὸ γυναικεῖο ζήτημα.* 7) Εὐανθίας Ἀδαμτζιλόγλου, *Εἶναι ἡ γυναίκα κατ' εἰκόνα Θεοῦ; Ἱστορικὴ, Χριστολογικὴ καὶ Τριαδολογικὴ θεώρηση.* 8) Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Οἱ διακόνισσες στὴν Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας.* 9) Κατερίνας Καρκαλᾶ-Ζορμπᾶ, *Ὑπάρχει χώρος στὴν Ὁρθοδοξία γιὰ μιὰ φεμινιστικὴ Θεολογία.* 10) Σταύρου Γιαγκαζόγλου, *Φεμινιστικὴ Θεολογία καὶ Ἱερωσύνη τῶν γυναικῶν – Μία ἐκκοσμιευμένη Ἐκκλησιολογία.* 11) Κωνσταντίνου Ν. Γιακαρίνη, *Τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας*

των γυναικῶν – Οἱ ἀνθρωπολογικὲς καὶ χριστολογικὲς διαστάσεις τοῦ θέματος. 12) Ἑλένης Κασσελοῦρη-Χατζηβασιλείου, *Ἡ γυναίκα στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση καὶ Λατρεία. Προβληματισμοὶ στὸ πλαίσιο τῶν σύγχρονων θεολογικῶν ἀναζητήσεων γιὰ τὸν παράγοντα «φύλο»*. 13) Δημητρίου Πασσάκου, *Καθαρὸ καὶ ἀκάθαρτο στὴν Καινὴ Διαθήκη – Συνέπειες γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ ποιμαντικὴ πράξη*. 14) Πρωτοπρεσβυτέρου Ἀντωνίου Καλλιγέρη, *Γυναῖκες καὶ ποιμαντικὴ πράξη: Μία δύσκολη σχέση*. 15) Μοναχῆς Θεοδέκτης, *Ἰσότητα τῶν δύο φύλων καὶ γυναικεῖος μοναχισμὸς*. 16) Ἄννας Καραμάνου, *Οἱ γυναῖκες ἀπέναντι στὴ βία τοῦ φονταμενταλισμοῦ*. 17) Teny Pirri-Simonian, *Φύλο, βία, θρησκεία καὶ φονταμενταλισμὸς – Μία χριστιανικὴ οἰκουμενικὴ συμβολή*. 18) Μαριλὺν Πιζάντε, *Ἰουδαϊκὴ παράδοση καὶ φονταμενταλισμὸς*. 19) Μέηρέζια Labidi-Maiza, *Ἡ ἀντίδραση τῶν γυναικῶν ἀπέναντι στὸν φονταμενταλισμὸ καὶ τὴ βία (Ἡ περίπτωση τοῦ Ἰσλάμ)*. 20) Πηγῆς Καζλάρη, *Οἱ γυναῖκες ἀπέναντι στὸ φαινόμενο τοῦ κληρικαλισμοῦ καὶ τοῦ φονταμενταλισμοῦ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ὁ τόμος κατακλείεται μὲ Βιογραφικὰ σημεῖώματα τῶν εἰσηγητῶν-συγγραφέων*.

Εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ ἐπιγραφές μόνον τῶν δημοσιευομένων στὸν τόμο εἰσηγήσεων-μελετῶν ἀποδεικνύουν τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ πρισματικὸν τρόπον ἀντιμετωπίζει τὸ ζήτημα τῆς θέσεως τῆς γυναίκας μέσα στὴν Ἐκκλησίαν. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπὶ μέρους ἀπόψεων τῶν εἰσηγητῶν-συγγραφέων, γιὰ μερικὰ σημεῖα τῶν ὁποίων ἀπόψεων θὰ ἦταν δυνατόν καὶ μᾶλλον θὰ ἔπρεπε νὰ διατυπωθοῦν διαφορετικὲς ἐκφράσεις ἢ καὶ ἀντιρροήσεις, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος ἀποτελεῖ ρηξικέλευθη προβολὴν σχεδιάσματος Ὁρθοδόξου Φεμινιστικῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία καθιστᾷ σκόπιμη τὴν ἐξεύρεσιν τρόπου μεταφράσεως αὐτοῦ εἰς μίαν ξένην γλῶσσαν. Ἡ μετάφρασις θὰ ἦταν ὀρθόδοξη ἑλληνικὴ συμβολὴ στὸν οἰκουμενικὸν διάλογον περὶ τοῦ ἰδίου θέματος, ὁ ὁποῖος κορυφώνεται στίς γνωστὲς ἀντιθέσεις μεταξὺ Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Προτεσταντῶν. Ἀσφαλῶς ἡ Ὁρθοδοξία δύναται ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ γίνῃ ἐνοποιὸς γέφυρα.

Ἡ πεμπτοῦσία τῆς συνισταμένης τῶν περισσοτέρων εἰσηγήσεων καὶ μελετῶν διατυπώνεται ἀπὸ τὸν ἐκλεκτὸν συντονιστὴν κ. Παντελῆν Καλαϊτζίδην, ὁ ὁποῖος στὴν –ἀντὶ εἰσαγωγῆς– συγκεφαλαίωσιν τοῦ ὅλου σχετικοῦ προβληματισμοῦ προβάλλει εὐσυνόπτως, ἀλλὰ κατὰ τρόπον εὐγλωττον καὶ ρωμαλέον τίς –κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προοδευτικὲς ἀπόψεις τῶν εἰσηγητῶν-συγγραφέων. Σύνοψις –θὰ λέγαμε– τῆς συγκεφαλαιώσεως αὐτῆς ὑπάρχει καὶ στὸ ὠραῖον καλλιτεχνικὸν ἐξώφυλλον τοῦ τόμου μὲ τίς ἐξῆς διατυπώσεις, πού ἀσφαλῶς θὰ συζητηθοῦν:

«Τὸ καινούριο καὶ ριζοσπαστικὸ στοιχεῖο πὺ χαρακτηρίζει ἐξ ἀρχῆς τὴ

θεολογία και την πράξη της χριστιανικής Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ὑπέρβαση τῶν κάθε μορφῆς διασπάσεων (φύλου, φυλῆς, ἔθνους, κοινωνικῆς τάξης). Ὁ Χριστιανισμός, σέ ἀντίθεση μέ τις ιδέες και τις πρακτικὲς τῆς ἀνδροκρατικῆς ἐποχῆς του, ἀνατίμησε τὴ θέση τῆς γυναίκας, ἐνῶ κορυφαῖοι ἐκπρόσωποι του δὲν δίστασαν νὰ καταγγείλουν τοὺς ἀδικούς εἰς βάρος τῆς νόμου. Στὸ πρόσωπο τῆς Θεοτόκου ὁ ἄνθρωπος ἀξιώθηκε νὰ γεννήσει ἐντὸς τῆς ἱστορίας τὸν Υἱὸ και Λόγο τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀρχαίου θεομοῦ τῶν Διακονιστῶν μαρτυρεῖ γιὰ τὴ νέα αὐτὴ πραγματικότητα.

»Παράλληλα ὁμως πρὸς τὴν ἀπελευθερωτικὴ αὐτὴ στάση, δὲν ἔλειψαν στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο και οἱ τάσεις τῆς ὑποτίμησης τῆς γυναίκας..., τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ και ἰουδαϊκοῦ κόσμου..., ἀναπαράγοντας σχήματα και δομὲς σέ προφανῆ ἀναντιστοιχία μέ τὴ θεολογικὴ και ἐσχατολογικὴ τῆς αὐτοσυνειδησία.

»Μπορεῖ ἡ Ἐκκλησία και ἡ Θεολογία νὰ ἀναφέρονται συνεχῶς θριαμβολογικὰ στὴν πρώτη πραγματικότητα και νὰ καμώνονται πῶς δὲν τοὺς ἀφορᾷ ἡ δευτέρη; Μήπως οἱ προκλήσεις πού θέτει ὁ σύγχρονος κόσμος και τὸ φεμινιστικὸ κίνημα προσφέρουν μιὰ εὐκαιρία αὐτοκριτικῆς και θεολογικῆς σπουδῆς; Μήπως μιὰ θεολογικὴ θεώρηση τοῦ φύλου και τοῦ “κατ’ εἰκόνα Θεοῦ”, στὴ γυναίκα μποροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ προβλήματα πού θέτει τὸ ὑπὸ συζήτηση θέμα;

»Εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα πού συζητοῦν οἱ μελέτες», πού δημοσιεύονται στὸν τόμον.

Ἐὰς προσθέσωμεν, ὅτι ὀρθῶς ἐπίσης ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ προβληματισμός γιὰ τὴν θέσιν τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησίαν ἀναδεικνύει «τὸ εὐρύτερο πρόβλημα τῆς θέσης και τῆς συμμετοχῆς τῶν λαϊκῶν –και ὄχι μόνον τῶν γυναικῶν– στὴν ζωὴ και τὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς ὅπως ἐπεσήμανε σέ παρεμβάσεις του και ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Ἰγνάτιος, τὸ πρόβλημα εἶναι “πῶς να μιλήσωμε γιὰ τὴ θέση τῆς γυναίκας, ὅταν γνωρίζουμε πόσο ὑποτιμημένη εἶναι συνολικὰ ἡ θέση τῶν λαϊκῶν στὴν Ἐκκλησία μας σήμερα”» (σσ. 27-28). Εἶναι ἀξιέπαινον τὸ ὅτι ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν ἐξήτασε και αὐτὸ τὸ θέμα στὸ χειμερινόν τῆς προγράμμα 2004-2005.

Ἐὰς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐκφράσω και τις ἐξῆς σκέψεις: Πρὸς κατανόησιν τῆς ἀληθινῆς θέσεως τῶν γυναικῶν μέσα στὴν Ἐκκλησίαν, πρέπει νὰ καταβάλλωνται συνεχεῖς προσπάθειες πρὸς ἀνίχνευσιν λεπτομερειῶν τῆς προσφορᾶς τους στοὺς ἀποστολικούς και πρωτοχριστιανικούς χρόνους, διότι ὅ,τι σχετικῶς γνωρίζομεν εἶναι ἐλάχιστον. Πολλὰ μὴ εἰσέτι γνωστά δὲν εἶναι κατ’ ἀρχὴν ἀνύπαρκτα. Γι’ αὐτὸ πρέπει νὰ εἴμεθα πολὺ φειδωλοὶ στὸ νὰ ἐξάγω-

μεν συμπεράσματα με τὸ *argumentum e silentio*, ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἢ ἔχουν χαθῆ ἢ καὶ σὲ μερικές περιπτώσεις ἔχουν ἴσως συνειδητῶς παραμερισθῆ σχετικές μαρτυρίες. Ἴδου δειγματοληπτικῶς τρεῖς συγκεκριμένες περιπτώσεις:

α) Στὰ Εὐαγγέλια ἀναφέρονται ὄχι μόνον «ἀδελφοί», ἀλλὰ καὶ «ἀδελφαί» τοῦ Κυρίου (Ματθ. 13, 56. Μάρκ. 6, 3). Οἱ ὑπάρχουσες ἱστορικές πηγές ἀναφέρουν περιστατικὰ τῆς ζωῆς μερικῶν ἀρρένων ἀδελφῶν (λ.χ. Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου), ἀλλὰ σιωποῦν γιὰ τίς «ἀδελφές» τοῦ Κυρίου. Θὰ ἦταν παράλογον, χρησιμοποιοῦντας *argumentum e silentio*, νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἐκ φύσεως συναισθηματικές γυναικείες ψυχές τους ἔμειναν ἕως τὸ τέλος ἀσυγκίνητες, ἀδιάφορες, ἄφωνες, ἀδρανεῖς καὶ ἄπρακτες ἐνώπιον τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ ἐκπάγλου μεγαλείου τοῦ Ἀναστάτου Κυρίου. Ὅπως ὅποτε προσέφεραν κάποιες ὑπηρεσίες στίς πρῶτες χριστιανικές κοινότητες. Παρὰ ταῦτα τὰ ὄνόματά τους παραμένουν ἄγνωστα.

β) Εἶναι γνωστὸν ὅτι γυναῖκες, ποὺ παρακολούθησαν τὴν σταύρωση τοῦ Κυρίου «καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ ἠκολούθησαν αὐτῷ καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαί, αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱερουσόλυμα» (Μάρκ. 15, 40-41). Καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Ἰησοῦς «διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην... καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ καὶ γυναῖκες τινες..., Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή... καὶ Ἰωάννα γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου καὶ Σουσάννα καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς» (Λουκ. 8, 1-3). Ὅλες αὐτές, τόσοσιν στίς ἱεραποστολικές περιοδεῖες τοῦ Κυρίου, ὅσον καὶ ἀργότερα μέσα στίς χριστιανικές κοινότητες, δὲν θὰ ἔμειναν ἄφωνες καὶ ἄπρακτες. Ἀλλὰ δυσκόλως εἶναι δυνατὸν ν' ἀνιχνευθοῦν στίς πηγές μερικές ἱστορικές καὶ ὄχι μυθολογικές πληροφορίες γιὰ μερικές ἐξ αὐτῶν (λ.χ. τὴν Μαρίαν τὴν Μαγδαληνήν). Πρὸ 57 ἐτῶν εἴχαμε γράφει: «Τὸ ὅτι ὁ Ἰησοῦς συνωδεύετο ὑπὸ τῶν 12 ἀποστόλων εἶναι μία παράστασις, ἣτις ἔχει ἐντυπωθῆ εἰς τὴν διάνοιάν μας ἀπὸ τὴν παιδικὴν μας ἡλικίαν... Πλεῖστοι ζωγράφοι καὶ ἄλλοι καλλιτέχνηται ἔχουν ἀσχοληθῆ... μετὰ τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν 12 μαθητῶν Του. Ἄλλ' εἰς ποίαν βιβλικὴν ἱστορίαν καὶ εἰς ποῖον καλλιτεχνικὸν πίνακα βλέπει τις κατὰ τρόπον ἀνάγλυφον, ὅτι ἐπίσης γυναῖκες—ἴσως τόσοσιν πολλαί, ὅσον καὶ οἱ ἄνδρες ἢ καὶ περισσότεραι— ἀνήκον εἰς τὴν συνοδείαν καὶ ἀκολουθίαν τοῦ Ἰησοῦ;» (Εὐαγγ. Θεοδώρου, Ἡρωῖδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης – Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι, 1949, σ. 17).

γ) Ὁ Ἅπ. Παῦλος γράφει πρὸς Ρωμαίους: «Συνίστημι δὲ ὑμῖν φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὕσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς... καὶ γὰρ αὕτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ» (Ρωμ. 16, 1-2). Ἡ μνεία τῆς Φοίβης δὲν θὰ γινόταν ἀπὸ τὸν Ἅπ. Παῦλον, ἐὰν ἡ Φοίβη δὲν μετέβαι-

νε στην Ρώμη και ἐὰν ὁ Ἄπ. Παῦλος δὲν τὴν ἐμπιστευόταν νὰ μεταφέρει τὴν ἐπιστολὴν του στοὺς Ρωμαίους. Ἐνευ τῆς συγκυρίας αὐτῆς, ἡ Φοίβη θὰ ἦταν σ' ἐμᾶς ἄγνωστη, ὅπως εἶναι ἄγνωστες καὶ οἱ ἄλλες «*γυναῖκες διάκονοι*», ποὺ ἀσφαλῶς ὑπῆρχαν καὶ σὲ ἄλλες πρωτοχριστιανικὲς κοινότητες.

Ἐὰν ἡ προσφορὰ τῶν γυναικῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὰ τρία αὐτὰ παραδείγματα, ἦταν γνωστή, ἡ ἐξιστόρησίς της θὰ γέμιζε μερικοὺς τόμους. Τώρα γράφονται τελείως ἀνιστόρητα μυθιστορήματα, ποὺ κακοποιοῦν καὶ αὐτὰ τὰ «ἀπόκρυφα» εὐαγγέλια καὶ διαστρεβλώνουν τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ἢ τὴν ἀντικαθιστοῦν μὲ παραμύθια. Ἔστω ὡς παράδειγμα τὸ μετρίας λογοτεχνικῆς ἀξίας, ἀλλὰ συναρπαστικὸν γιὰ τὴν μυθώδη πλοκὴν του μυθιστορήμα τοῦ Dan Brown «*The da Vinci Code*», ποὺ τόσον πολὺ, ὡς μὴ ὠφέλε, διαφημίσθηκε.

Ὁ ἐξαίρετος τόμος τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Δημητριάδος, ποὺ παρουσιάζεται στὴν παροῦσαν βιβλιοκρισίαν, ὁ ὁποῖος, κατὰ πολυδιάστατον τρόπον, ἐξετάζει τὸν Χριστιανικὸν φεμινισμόν, δίδει μεγάλην ὠθησιν εἰς τὸ νὰ προβληματισθῇ ὁ ἀναγνώστης καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀναζητήσεως ἀναριθμῶν τεμαχίων τοῦ puzzle τῆς σχετικῆς πρωτοχριστιανικῆς παραδόσεως.

Ἡ ἀναζήτησις αὐτὴ γεννᾷ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν εὐχὴν νὰ εὑρεθοῦν κάποτε, –ὅπως στὰ σπῆλαια τοῦ Κουμράν Ἰουδαϊκὰ χειρόγραφα, ἔτσι– ἐντὸς παλαιστινιακῶν ἢ μικρασιατικῶν σπηλαίων χριστιανικὰ χειρόγραφα, ποὺ θὰ ἔδιδαν λύσεις καὶ ἀπαντήσεις στὰ σχετικὰ προβλήματα καὶ ἐρωτηματικά, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ὡς ἄνω ἀξιωματικοῦ τόμου, γιὰ τὸν ὁποῖον ὀφείλονται εὐχαριστίες στὸν Σεβασμώτατον Μητροπολίτην Δημητριάδος κ. Ἰγνάτιον καὶ στοὺς ἐκλεκτοὺς συνεργάτες του, ποὺ συντελοῦν στὴν καλὴν λειτουργίαν τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν καὶ στὴν προώθησιν τῶν συγχρονισμένων καὶ ἐπικαίρων προγραμματισμῶν της.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Γεωργίου Γ. Μητσοπούλου, *Θέματα Γενικῆς Θεωρίας καὶ Λογικῆς τοῦ Δικαίου*, Ἐκδόσεις Ἄντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα - Κομοτηνὴ 2005, σχ. 24 × 17 ἐκ., σσ. 212.

Εἶναι εὐκαταῖος ὁ ἐμπλουτισμὸς τῆς Θεωρίας καὶ Λογικῆς τοῦ Δικαίου τόσον ἐπικουρικῶς διὰ τῆς Γλωσσολογίας καὶ τῆς Σημαντικῆς, οἱ ὁποῖες δύνανται νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν διευκρίνισιν τῆς ἐννοίας εἰδικωτέρων νομο-

τεχνικῶν θεμάτων, ὅσον κατ' ἄμεσον καὶ θεμελιακὸν τρόπον μὲ τὰ δεδομένα σημαντικῶν φιλοσοφικῶν κλάδων (ιδίως τῆς Λογικῆς, τῆς Γνωσιολογίας, τῆς Ἀξιολογίας κ.ἄ.). Ὁ ἐμπλουτισμὸς αὐτὸς εἶναι μεθοδολογικὴ σταθερά, ποῦ ἐμφυχώνει καὶ χαρακτηρίζει τὸ ὄλον ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ καὶ πρ. Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γεωργίου Μητσοπούλου. Ὁ ἐπιστημολογικὸς καὶ φιλοσοφικὸς αὐτὸς προσανατολισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐπὶ πλέον ἐστιάζει τὴν προσοχὴν στὸν «ἀκατάλυτο δεσμὸ θεωρίας καὶ πράξης» (σ. 9), εἶναι ἐκδηλὸς καὶ στὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον τοῦ κ. Μητσοπούλου, ποῦ ἐξετάζει «*Θέματα Γενικῆς Θεωρίας καὶ Λογικῆς τοῦ Δικαίου*».

Τὸ ἐκτενὲς αὐτὸ πόνημα ἔχει «σταθερὴ ἰδεοκρατικὴ» θεμελίωσιν καὶ προβάλλει τὴν τελολογικὴν θεώρησιν τοῦ Δικαίου, ἢ ὁποία συντελεῖ «ἀποφασιστικὰ τόσο στὴν ἐρμηνεία, ὅσο καὶ στὴν ἀποτελεσματικὴ ἀνάλυση τῆς λογικῆς δομῆς τῶν κανόνων κατὰ τὴν ἐξειδίκευση καὶ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ λεπτοῦ πλαισίου τοῦ ὑπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ» (σ. 9).

Τὰ 6 μεγάλα κεφάλαια τοῦ βιβλίου ἐπιγράφονται: 1) «*Ἡ λογικὴ δομὴ τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου*». 2) «*Καὶ πάλι γιὰ τὴν νομικὴ ἔννοια τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος*». 3) «*Ἡ θεωρία τοῦ “μέτρου ἀποδείξεως” στὴν πολιτικὴ δίκη*». 4) «*Ἐρμηνεία Δικαίου καὶ ὑπαγωγικὸς συλλογισμὸς*». 5) «*Ἡ “ἐμπεριστατωμένη αἰτιολογία” καὶ ὁ ἀναιρετικὸς ἔλεγχος στὴν ποινικὴ ἀπόδειξη*». 6) «*Καὶ πάλι γιὰ τὴ διάκριση νομικοῦ καὶ πραγματικοῦ ζητήματος*».

Ἦδη ὑπάρχουν ἐμπεριστατωμένες κριτικὲς παρουσιάσεις τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ποῦ ἐγράφησαν ἀπὸ διακεκριμένους εἰδικοὺς νομικοὺς, ὅπως λ.χ. ἀπὸ τὸν πρ. Πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Π. Γέμτον, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε ἐξάριετη βιβλιοκρισίαν του στὸ ΝΟΜΙΚΟ ΒΗΜΑ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν καὶ χαρακτηρίζει τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἔργον τοῦ κ. Μητσοπούλου ὡς «*μίαν ἀπὸ τὶς σημαντικότερες διεθνῶς συμβολές τῶν τελευταίων χρόνων στὴ δογματικὴ τοῦ δικαίου*» (Νομικὸ Βῆμα, ἔτος 2005).

Γιὰ νὰ ἐντάσσεται ἡ παροῦσα βιβλιοκρισία στὰ πλαίσια τοῦ περιοχομένου τοῦ περιοδικοῦ «ΘΕΟΛΟΓΙΑ», ὁ ὑπογραφόμενος θὰ παρουσιάσῃ κατωτέρω κατ' ἐκλογὴν ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τοῦ μὲ κριτικὴν δξύννοιαν συνδεομένου λεπτολόγου καὶ διεισδυτικοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ σ., τὰ ὁποῖα ὑπερακοντίζουν τὶς δικαιμῆς - νομικῆς διαστάσεις καὶ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετίζονται πρὸς τὶς λογικῆς, γνωσιολογικῆς καὶ ἀξιολογικῆς συναρτήσεις ὄλων τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων, ἐπομένως καὶ τῆς φιλοσοφουσῆς ἐπιστημονικῆς Θεολογίας.

Ὁ σ., ἀναφερόμενος στὴν σχέσιν «*λογικῆς κρίσεως καὶ ἀληθείας*», τονίζει ὅτι «*ἡ ἀξίωση τῆς ἀλήθειας ἀνήκει στὴν οὐσία τῆς κρίσεως –ἀφοῦ λογικὰ*

ἀποκλείεται νὰ ἰσχυρίζομαι κάτι ὡς ἀληθινὸ καὶ ταυτόχρονα νὰ ψεύδομαι—γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ μεταγενέστερος διαλογισμὸς, ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος στὴν ἀναλήθειά της, καταλήγει στὸ χαρακτηρισμὸ αὐτῆς ὡς ψευδοῦς, πεπλανημένης ἢ λανθασμένης (σσ. 26-27). Ὡς ἀλήθεια «νοεῖται: ἡ συμφωνία τοῦ νοουμένου ἀντικειμένου πρὸς τοὺς κανόνες τῆς νόησης, πού στηρίζεται σὲ ἀντικειμενικὰ κριτήρια, τὰ ὁποῖα ἐκλαμβάνονται ὡς σταθερά» (σ. 34). Ἐξετάζοντας κριτικῶς τόσον πλατωνικὲς καὶ ἀριστοτελικὲς διατυπώσεις, ὅσον καὶ γνῶμες ξένων καὶ ἐλλήνων στοχαστῶν (Engisch, Zippelius, Τσάτσου, Παπανούτσου, Δεσποτοπούλου, Μουτσοπούλου, Οἰκονομίδου, Μπαλῆ κ.ἄ.) ὁ κ. Μητσόπουλος τονίζει ὅτι τὰ κριτήρια αὐτὰ τῆς ἀληθείας, πού εἶναι ἀφ' ἑνὸς μορφολογικά καὶ ἀφ' ἑτέρου καθ' ὕλην ἢ κατὰ περιεχόμενον, «στηρίζουν εἴτε τὴν βέβαιη εἴτε τὴν πιθανὴ γνώση» (σ. 38).

Τὸ ὀρθὸν νόημα τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι μία κρίση εἶναι ἀληθινή, εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν παλαιὸν ὄρισμόν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀλήθεια εἶναι ἡ «adaequatio intellectus et rei» καὶ ἐὰν ἐννοήσωμεν ὡς intellectus τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ ὡς res τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, «ὅποτε δὲν διαφέρει ὁ ὄρισμὸς αὐτὸς ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ὄρισμοῦ: ὅτι ἡ ἀλήθεια μιᾶς κρίσης εἶναι ἡ συμφωνία αὐτῆς μὲ τὴν πραγματικότητα τόσο τὴν αἰσθητὴ ὅσο καὶ τὴν νοητὴ» (σ. 35). Ὁ σ. ὑπὸ τὴν λέξιν «νοητὴν» ἐννοεῖ προφανῶς τὴν πραγματικότητα, ὅπως αὐτή, κατὰ τὶς κυριαρχοῦσες γνωσιολογικὲς ἀπόψεις, γίνεται ἀντιληπτὴ καὶ γνωστὴ ὄχι ἀποκλειστικῶς κατὰ ἐμπειρικὸν ἢ κατὰ ὀρθολογιστικὸν τρόπον, ἀλλὰ εἴτε κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ «κριτικοῦ ρεαλισμοῦ», κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ δευτερογενεῖς ιδιότητες τῶν ἀντικειμένων δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικῶς, ἀλλὰ δημιουργοῦνται ἐκ τῆς ἐπαφῆς αὐτῶν μὲ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου, εἴτε κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς κριτικῆς φαινομενολογίας τοῦ Κάντ, ἢ ὁποῖα προβάλλει τὶς μορφοποιούσες τὰ γινωσκόμενα ἀντικείμενα 12 κατηγορίες τοῦ νοῦ, εἴτε ὀρθότερον κατὰ τὸν ἀμφίδρομον παλινδρομικὸν συνδυασμὸν τῶν θεωριῶν αὐτῶν.

Ὁ σ., ἀναφερόμενος καὶ στὸ ζήτημα τῆς ἀληθείας μέσα στὸν χῶρον τῶν ἀξιῶν, ἐπισημαίνει ὀρθῶς τὴν ὑποκειμενικὴν σχετικότητα ὄχι τῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων. Ὁ ὑποκειμενισμὸς αὐτὸς ἐξηγεῖται ὄχι διὰ τοῦ ἀπολύτου σχετικισμοῦ (relativismus) τῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ μὲ τὶς διαφορὰς τῆς ὑγείας τοῦ ἀξιολογικοῦ αἰσθητηρίου τοῦ ἀξιολογοῦντος ὑποκειμένου, πού συχνὰ πάσχει ἀπὸ ἀξιολογικὴν μυωπίαν ἢ ἀξιολογικὸν δαλτωνισμόν ἢ καὶ ἀξιολογικὴν τύφλωσιν. Ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸς ὁ σχετικισμὸς τῶν ἀξιῶν ἐπισημαίνεται ὑπὸ τοῦ κ. Μητσοπούλου κατὰ τρόπον εὐγλωττον, ὅταν τονίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ὑπαρξὶς «ἀπολύτου» μέτρου

κρίσεως τῶν ἀξιῶν καὶ μία «τελικὴ ἀπόλυτη ἀξία» πού καθιστᾶ φανερὴ τὴν ὑποκειμενικότητα τῶν σχετικῶν ἀξιολογήσεων (σ. 39). Διαφοροποιώντας ὁ κ. Μητσόπουλος τὴν ἄποψίν του ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ἀειμνήστου Ε. Παπανούτσου γιὰ τὴν σχετικότητα τῶν ἀξιῶν, τονίζει σαφῶς: «*Ἡ ἀξία ὡς δεοντολογικὴ ἀρχὴ πού ἀπευθύνεται ὡς αἴτημα στὴ συνειδήση, ἀξιῶνει τὴν ἑαυτῆς πραγμάτωσιν· σ' αὐτὸ δὲ ἐστιάζεται ἡ κανονιστικὴ αὐτῆς ἰσχὺς. Ὑπέρεκεται δηλαδὴ ἡ ἀξία τῆς πράξεως, ἀφοῦ εἶναι αὐτὴ πού κατευθύνει τὴ βούληση τοῦ πράττοντος καὶ καθορίζει τὸν σκοπὸ τῆς πράξεως*» (σσ. 40-41).

Ὁ σ. ἐπικαλεῖται εὐστόχως καὶ τὶς σχετικὲς θέσεις τόσο τοῦ ἀειμνήστου Κ. Τσάτσου, ὅσον καὶ τοῦ κ. Κ. Δεσποτοπούλου. Ὁ πρῶτος τονίζει: «*Τὸ δέον... πρέπει νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τινος ἀπολύτου δεδομένου, ἐπὶ τῆς ιδέας... Μόνον τὸ ἐπὶ τῆς ιδέας θεμελιούμενον εἶναι δέον καὶ ἐκεῖ πού ἐλλείπει ἡ θεμελίωσις αὐτῆ, ...δὲν ὑπάρχει δέον, δὲν ὑπάρχει δίκαιον*» (Κ. Τσάτσου, *Μελέται Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου*, 1960, σσ. 128-129). Ὁ κ. Δεσποτόπουλος τονίζει εὐγλωττότατα: «*Αἱ συγκεκριμένα ἀξία παντὸς εἶδους δὲν λαμβάνουν... ἐκ τῆς ζωῆς τὴν ὑπόστασιν αὐτῶν, ἀλλ' ὑφίστανται ὡς ἀξία ἐξ ἑαυτῶν πάντοτε χωρὶς οὔτε ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τυχὸν αὐτῶν νὰ πλασθῶσι, οὔτε ὁμως καὶ ἄλλως πως ἐκ τῆς ζωῆς οἶονεὶ γενετικῶς νὰ προέλθωσι*» (Κ. Δεσποτοπούλου, *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, 1953, σσ. 71-72). Ἡ ἐπιτραπὴ νὰ προσθέσῃ ὁ γράφων ὅτι καὶ αὐτὸς ἔχει προβάλει τόσο πρῶτον τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἀπόλυτος ἀξιολογικὸς σχετικισμὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτός, ὅσον δεύτερον ὅτι οἱ καθολικῶς ἰσχύουσες ἀξίες ἔχουν «*κανονιστικὸν καὶ δεοντολογικὸν χαρακτήρα*» (Εὐαγγέλου Θεοδώρου, *Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας*, τεύχος Α', ἐν Θεσσαλονίκῃ 1967, σσ. 74 ἔξ. καὶ 91-92). Οἱ κανόνες τοῦ Δικαίου, ὡς ἐπισημαίνει ὁ κ. Μητσόπουλος, «*ὑπὸ εὐρείαν ἔννοιαν εἶναι φορεῖς ἀξιολογικοῦ νοήματος*» (σ. 70). Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι κάτι ἀνάλογον ἰσχύει εἰς ὅλην τὴν βιοθεωρητικὴν κανονιστικὴν ἠθικὴν δεοντολογίαν.

Ἡ ἀξίος ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ σ. κριτικὸς ἔλεγχος ἀπὸ δικαικῆς πρὸ πάντων ὀπτικῆς γωνίας τῶν περὶ ἀληθείας ἀπόψεων ἐπιφανῶν στοχαστῶν (λ.χ. τῶν Zippelius, Habermas, Carnap, Popper). Ὁ κ. Μητσόπουλος, χρησιμοποιοῦντας εὐστοχεῖς καὶ διονυχιστικὲς λογικὲς καὶ γνωσιολογικὲς ἀναλύσεις, καθιστᾶ σαφῆ τὴν ἐννοιολογικὴν σχέσιν τῶν σημαντικῶν λέξεων «*ἀλήθεια*», «*ὀρθότητα*», «*σφάλμα*» ἢ «*λάθος*», «*ἀληθοφάνεια*», «*πιθανότης*», «*ὑπόνοια*», «*ὑπόθεσις*», «*δοξασία*», «*ἄμεση*» ἢ «*ἔμμεση πεποίθησις*», «*βεβαιότης*». Ὁ ἀναγνώστης ἐντυπωσιάζεται ἀπὸ τὶς διεισδυτικὲς ἀναλύσεις καὶ τοὺς ἐννοιολογικοὺς ἀλληλοσχετισμοὺς, πού γίνονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Ἔτσι λ.χ. γιὰ τὶς σχέσεις ἀληθείας καὶ ὀρθότητος διευκρινίζε-

ται, ὅτι οἱ δύο αὐτὲς ἔννοιες «εἶναι ἔννοιες συγγενεῖς, διαφέρουν ὁμως βασικά μεταξύ των. Διότι ἡ μὲν ὀρθότητα ἀφορᾷ τὴν τυπικὴ καὶ μόνον συμφωνία τῆς ἐκφερομένης κρίσης πρὸς τοὺς λογικοὺς κανόνες ποὺ διέπουν αὐτήν, ἡ δὲ ἀλήθεια ἀναφέρεται στὴν οὐσιαστικὴ συμφωνία τῆς κρίσης πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ γνωστικοῦ περιεχομένου της» (σ. 51). Ἡ διάκρισις αὐτὴ ἀληθείας καὶ ὀρθότητος ἐξηγεῖ διατὶ καὶ ὁ γράφων ἔχει τονίσει ὅτι «ἡ ἔννοια τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ κεντρικὴ ἔννοια τῆς Γνωσιολογίας, ἣτις χαρακτηρίζεται ὡς “Θεωρία τῆς ἀληθοῦς γνώσεως”, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν Λογικὴν, ἣτις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς “Θεωρία τῆς ὀρθῆς γνώσεως”» (Εὐαγγέλου Θεοδώρου, ἐνθ’ ἄνωτ., σσ. 35-36).

Γιὰ τὴν ἔννοιαν τῶν «πλάσμάτων τοῦ Δικαίου», τῆς λογικῆς μορφῆς των καὶ τῆς σχέσεώς τους πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὁ κ. Μητσόπουλος παραπέμπει στὸ προηγούμενο μεγάλο καὶ διεθνῶς ἀναγνωρισμένο γιὰ τὴν πρωτοτυπίαν του ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου πλάσματος» (Ἀθήνα, 2003), τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀποτελεῖ «μὴν ἀπὸ τις σημαντικότερες διεθνῶς συμβολές τῶν τελευταίων χρόνων στὴ δογματικὴ τοῦ δικαίου» (διατύπωσις Π. Γέμτου, ἐνθ. ἄνωτ.). Πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ δημοσίευμα αὐτὸ τοῦ κ. Μητσοπούλου μὲ τὸν διαλεκτικὸν κριτικὸν στοχασμὸν του ἀφ’ ἑνὸς ἐνεψύχωσε θεματολογικῶς καὶ ἀφ’ ἑτέρου κρίνει ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τις εἰσηγήσεις ποὺ ἀκούσθησαν στὸ συνέδριον, τὸ ὁποῖον ὀργανώθηκε στὴν Γενοῦα ἀπὸ τὴν Νομικὴν Σχολὴν τῆς Ἰταλικῆς αὐτῆς πόλεως μὲ θέμα: «Τὰ πλάσματα τοῦ Δικαίου». Τὰ Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου αὐτοῦ ἐκδόθησαν εἰς τόμον καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ κ. Μητσόπουλος ὑπῆρξε ρηξικέλευθος σκαπανεὺς τῶν περισσοτέρων ἀπόψεων, ποὺ ἀκούσθησαν στὸ συνέδριον αὐτό. Ἐς ληφθῆ ὑπ’ ὄψιν ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «πλάσματος» παίζει σημαντικὸν ρόλον ὄχι μόνον εἰς τὸ Δίκαιον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τῶν Πνευματικῶν Ἐπιστημῶν. Ἐς θυμηθοῦμε λ.χ. ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «πλάσματος» συσχετίσθη πρὸς τὸν Fiktionalismus τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Als-Ob (Ἔς - Ἐάν) τοῦ Hans Vaihinger. Ὁ μορφολογικὸς αὐτὸς συσχετισμὸς, κατὰ τὴν ἐπικρατήσαν ἀποψιν, εἶναι καθ’ ὕλην ἐσφαλμένος. Ἀντίκρουσις αὐτοῦ ἔγινε στὴν Ἑλλάδα τόσον ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον Κ. Λογοθέτην (Ἡ θεωρία τοῦ Hans Vaihinger – Ἡ φιλοσοφία τῶν πλάσμάτων ἢ τοῦ «Ἔς Ἐάν» εἰς «Ἐθνικὰ καὶ Ἐπιστημονικὰ Μελετήματα, Ἀθήναι, 1971, σσ. 175 ἔξ.), ὅσον –στὸν δικαιοκὸν καὶ νομικὸν χῶρον– ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸν κ. Γ. Μητσόπουλον (Τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου πλάσματος, σσ. 31-43).

Ἐπιπλέον πρὸς τὸ Δίκαιον, ἀλλὰ ἀναλογικῶς καὶ πρὸς ἄλλους τομεῖς τοῦ πνευματικοῦ βίου συναρτᾶται τὸ σπουδαιότατον τελευταῖον κεφάλαι-

ον του έργου του κ. Μητσοπούλου, τὸ ὅποιο, διὰ κριτικοῦ ἐλέγχου τῆς νεωτάτης ἑλληνικῆς καὶ ξένης βιβλιογραφίας, ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπανεξέτασιν καὶ συμπλήρωσιν παλαιότερων μελετῶν τοῦ ἰδίου, ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν «*διάκρισιν νομικοῦ καὶ πραγματικοῦ ζητήματος*» (σσ. 191ἔξ.). Ὁ σ., ἀμφισβητῶν λογικῆς, γνωσιολογικῆς καὶ ἀξιολογικῆς ἀναλύσεις καὶ θέσεις συναδέλφων του, ἐμμένει στὴν σταθερὰν ἄποψίν του, κατὰ τὴν ὁποίαν «*ἡ διάκριση νομικοῦ καὶ πραγματικοῦ ζητήματος ἀποτελεῖ ἀνέκφραστο θεμέλιο τῆς λογικῆς δομῆς τῆς πράξεως, ὑπὸ τὴν μορφή τῆς ὁποίας ἐκδηλώνεται ἡ ἐφαρμογή τοῦ δικαίου*» (σ. 211).

Ἡ πλάνη τῶν ἀρνούμενων τὴν διάκρισιν αὐτὴν ἔγκειται στὴν παραθεώρησιν «*τῆς λογικῆς λειτουργίας τῆς κρίσεως περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ἀτομικῆς περιπτώσεως ὡς φορέως δεοντολογικοῦ νοήματος*» (σ. 206). Ἐτσι ὁ σ. διακρίνει ὄν καὶ δέον, γεγονός καὶ κρίσιν περὶ αὐτοῦ, ἢ ὁποία τὸ διαμορφώνει μὲ δεοντολογικὰ - ἀξιολογικὰ κριτήρια. Οἱ ἀπόψεις αὐτῆς τοῦ σ. κατοπτρίζουν τὴν φιλοσοφικὴν ὑπερνίκησιν τόσον τοῦ «ἀφελοῦς» γνωσιολογικοῦ ρεαλισμοῦ, ποὺ παραθεωρεῖ τὸν ρόλο τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου στὴν γνωστικὴν διαδικασίαν, ὅσον καὶ τῆς ἀριστοτελιζούσης σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ποὺ ταυτίζει τὴν ὄντολογικὴν πρὸς τὴν ἀξιολογικὴν δεοντολογικὴν σφαῖραν (πρβλ. τίς φράσεις: «*Omne ens est verum*», «*Omne ens est bonum*»). Οἱ ἀπόψεις τοῦ σ. στηρίζονται σὲ σημαντικὰ ρεύματα τῆς νεωτάτης ἀυγουστινιζούσης καὶ πλατωνιζούσης ἀξιολογικῆς φιλοσοφίας, τὰ ὁποία ἐπισημαίνουν τὴν διάκρισιν μεταξὺ πραγματικοῦ ὄντος καὶ ἀξίας. Γιὰ τὴν διάκρισιν αὐτὴν βλ. καὶ τὴν σχετικὴν μελέτην τοῦ γράφοντος: Ε. Θεοδώρου, *Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως ἀξίας καὶ ὄντος*: Ἀνάτυπον ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «*Φιλοσοφία*» Ἐπετηρίδος τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀρ. 13-14, Ἀθήναι, 1983-1984, σσ. 27-38. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας*, σσ. 80-96).

Ἐὰς ἐπιτραπῆ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ γράφων τὴν θεολογικὴν του ἰδιότητα καὶ νὰ σημειώσῃ ὅτι ἡ διάκρισις ὄντος καὶ ἀξίας δὲν συνεπάγεται πάντοτε κατὰ σχέσιν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ χωρισμόν. Γιὰ τὴν θρησκευτικὴν συνειδησιν, ποὺ κατοπτρεῖ ὄλα «*in lumine Dei*», γίνεται δεκτόν, ὅτι ὄν καὶ ἀξία ἔχουν ἐνιαίαν μεταφυσικὴν πηγὴν, τὸ ἴδιον θεμέλιον, δηλ. τὸν Θεόν, ποὺ εἶναι ἀφ' ἑνὸς «ὁ Ὄν», τὸ «*ens a se*», τὸ «*ens realissimum*» ἢ «*ens perfectissimum*», ἢ ἀπόλυτη ὄντολογικὴ πραγματικότης, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἀπόλυτη ἀξία, τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, τὸ «*summum bonum*», ἢ «*ἀξία τῶν ἀξιῶν*» («*valor valorum*», κατὰ τὸν Νικόλαον Κουζανόν), ἢ «*αὐτοαγαθότης*» (Γρηγόριος Νύσσης), ἢ πηγὴ ὄλων τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀξιῶν (Ε. Θεοδώρου, *Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως ἀξίας καὶ ὄντος*, σ. 34).

Οί απόψεις του κ. Μητσοπούλου περί της διακρίσεως ὄντος καί (ἀξιολογικοῦ) δέοντος διαποτίζουν τήν περί Δικαίου φιλοσοφίαν του, ἡ ὁποία γίνεται αἰσθητή καί στήν ὑπ' αὐτοῦ προβολήν τοῦ ἔργου τοῦ δικαστοῦ, ὁ ὁποῖος πρέπει νά ἀναζητήσῃ καί διαγνώσῃ κατά τὸ δυνατόν τήν ἀλήθειαν γιά τίς κρινόμενες ὑπ' αὐτοῦ ὑποθέσεις, νά ἐπιδιώξῃ «*τὴν ἀκριβῆ ἀνασύσταση τῶν γεγονότων*» καί νά σχηματίσῃ γι' αὐτά «*πεποίθησιν*» (σ. 117-121), «*Ἡ γνωστικὴ πορεία τοῦ δικαστῆ πρέπει νά ὀδηγῆ σέ ἀσφαλῆ κατὰ κανόνα καί κατ' ἐξαίρεση σέ πιθανὰ πορίσματα*» (σ. 123). Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀναζητουμένη ἀπὸ τὸν δικαστὴν ἀλήθεια ἀφορᾷ ὄχι μόνον εἰς τὸ γινωσκόμενον «*αἰσθητόν*», ἀλλὰ καί στὸ «*νοητόν*» ἀντικείμενον, πού σχετίζεται τόσο μὲ λογικῆς κατηγορίες ὅσον καί μὲ διεπομένους ἀπὸ ἀξίες δεοντολογικοὺς κανόνες, κατανοοῦμεν γιὰτί σέ ἄλλες μελέτες τοῦ ὁ κ. Μητσοπούλου ἐπισημαίνει ὅτι ὁ δικαστὴς –ιδίως στὶς περιπτώσεις νομοθετικῶν κενῶν ἢ ἀσαφειῶν– πρέπει νά χρησιμοποιῆτὴ ἀκόμη καί «*προσυνταγματικά*» ἢ «*ὑπερσυνταγματικά*» κριτήρια δικαιοσύνης, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν «*ἐγγυήσεις ἀκατάλυτων ἀξιῶν*» καί ὀδηγοῦν στὴν διατύπωσιν «*προνομικῶν*» ἢ πάντως «*προθετικῶν*» ἢ καί ὑπερθετικῶν «*ἀξιολογικῶν κρίσεων*» καί δεοντολογικῶν ἀπαντήσεων. Ὁ ἀξιολογικὸς αὐτὸς προσανατολισμὸς πρέπει νά ἐμψυχῶνῃ τὸ ἔργον τῶν δικαστῶν καί νά ὀδηγῆ στὴν πραγμάτωσιν τοῦ αἰτήματος, κατὰ τὸ ὁποῖον «*ὁ συνεχῆς συναγεμὸς πνευματικῆς προσπαθείας καί ψυχικῆς ἀνατάσεως*» εἶναι ἀναγκαῖος «*κατὰ τὴν μυσταγωγίαν τῆς διασκέψεως*», πού θὰ ὀδηγήσῃ στὴν ὀρθὴν κρίσιν καί ἀπόφασιν (Γ. Μητσοπούλου, *Προβλήματα ἰσχύος τοῦ Δικαίου - Πρυτανικὸς Λόγος*, Ἀθῆναι, 1978, σσ. 32-34. Τοῦ ἰδίου, *Τολικὴ καί Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου*, ἀνάπτυπον ἀπὸ Ἐφιέρωμα στὸν Κωνσταντῖνον Τσάτσον, Ἀθῆναι, 1980, σ. 527 καί 532-536. Πρβλ. Εὐαγγέλου Θεοδώρου, *Προϋποθέσεις τῆς δικαίας κρίσεως - Λόγος στὰ πλαίσια ἐορτασμοῦ τῶν Δικαστῶν*, Ἀθῆνα, 1996, σ. 27).

*

Τὰ δειγματοληπτικῶς ἀνωτέρω λεχθέντα ἀποδεικνύουν τὴν σπουδαιότητα τοῦ παρουσιαζομένου στὴν παροῦσαν βιβλιοκρισίαν τελευταίου μεγάλου ἔργου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γ. Μητσοπούλου, ὁ ὁποῖος δὲν προβάλλει μόνον μίαν ἐξαίρετη Θεωρίαν τοῦ Δικαίου, ἀλλὰ καί μὲ διαλεκτικὴν καί κριτικὴν δεξιότητι ἀναλύει τὸ πλάτος καί τὸ βάθος τῶν ἐννοιῶν καί τίς δομῆς τῶν συναρτήσεων τους καί καθιστᾷ γνωστὰ στοὺς ἀναγνώστες του, ὅπως ἤδη ἔχομεν ἐπισημάνει, σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς Γλωσσολογίας, τῆς Σημαντικῆς, τῆς Λογικῆς, τῆς Γνωσιολογίας, τῆς Ἀξιολογίας, τῆς Φιλοσοφικῆς Ἑρμηνευτικῆς κ.τ.τ. Δικαίως τὸ τελευταῖον ἔργον του, τὸ ὁποῖον, ὅπως καί προηγουμένα, ἔχει ἐκτιμηθῆ καί ἐπαινεθῆ στοὺς εἰδικούς διεθνείς

ἐπιστημονικούς κύκλους, ὠδήγησε τὸν πρ. Πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Π. Γέμτον νὰ περατώσῃ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν βιβλιοκρισίαν του μὲ τὶς ἐξῆς ἐπιγραμματικὰς διατυπώσεις γιὰ τὸν κ. Μητσόπουλον, οἱ ὁποῖες συνυπογράφονται καὶ ὑπ' ἐμοῦ: «*Ἰδιαίτερα ἡ σύνδεση αὐστηρῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης καὶ δημιουργικοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ποὺ τὸν χαρακτηρίζει, αἵτημα ἀλλὰ καὶ ἔλλειμμα τοῦ καιροῦ μας, βρίσκεται στὶς καλύτερες παραδόσεις ἀρχαιοελληνικῆς διανόησης... Εἶμαι βέβαιος ὅτι τὸ ἔργο του θὰ εἶναι πολὺτιμος φάρος καὶ ὁδηγὸς γιὰ τὶς γενεές ποὺ ἔρχονται*» (Π. Γέμτου, ἔνθ. ἀνωτ.).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Κωνσταντίνου Ἰ. Μανίκα, *Σχέσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπαναστάσεως (1821-1827) – Συμβολὴ στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 2002, σχ. 24Χ18, σσ. 470.

Εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ μὲν ἐκλογή τοῦ νέου Πάπα Βενεδίκτου 16ου γεννᾷ ἐλπίδες περὶ ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἀτυχῶς διακοπέντος Οἴκουμενικοῦ Διαλόγου μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν, οἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν σὲ ἑλληνικὰ νησιά γίνονται ὀλοένα καὶ φιλικώτερες, τὸ ὡς ἄνω ἔργον τοῦ κ. Κωνσταντίνου Μανίκα, ποὺ εἶναι ἡ ἐναίσιμος ἐπὶ διδασκαλία διατριβὴ του, ἔχει ἐπικαιρότητα καὶ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον.

Μετὰ τὸν Πίνακα Περιεχομένων, τὸν Πρόλογον καὶ τὸν Πίνακα συντιμήσεων, ἡ Εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου (στ. 23-78) μνημονεὺει τὴν «*διαμόρφωση τῶν σχέσεων Ὁρθοδοξίας καὶ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ στὰ πλαίσια τῶν συνταγματικῶν δομῶν τῆς ἐπαναστάσεως*», οἱ ὁποῖες ἄφ' ἑνὸς σχετίζονται πρὸς τὴν νέαν προβληματικὴν γιὰ τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ ἄφ' ἑτέρου μὲ τὴν προβολὴν τῆς «*θρησκευτικῆς ἐλευθερίας*» σημαίνουν τὴν ἀπαρχὴν μιᾶς νέας περιόδου γιὰ τὶς σχέσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ στὴν ἀπελευθερωμένην Ἑλλάδα.

Τὸ Α' Μέρος (σσ. 79-252), ποὺ ἀναφέρεται στὴ «*στάση τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων ἔναντι τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Παπικοῦ θρόνου*», διαπραγματεύεται στὸ Α' κεφάλαιον ἄφ' ἑνὸς τὶς προσπάθειες γιὰ νὰ πειστοῦν οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν νὰ συμμετάσχουν στὴν Ἐπανάσταση καὶ νὰ συνεργασθοῦν πρὸς οἰκιοθελῆ ἔντα-

ξιν τοῦ ποιμνίου τους στο νέο διοικητικὸν σύστημα, ποὺ καθιέρωσε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ἐπαναστάσεως ἀντιμετώπισιν τοῦ εὐρύτερου ζητήματος ἐξ αἰτίας τῆς ἀρνήσεως τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τους.

Στὸ Β' κεφάλαιον τοῦ Α' μέρους ἀναλύονται διεξοδικῶς οἱ ὀργανωμένες προσπάθειες τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας πρὸς συναψιν φιλικῶν καὶ, εἰ δυνατόν, διπλωματικῶν σχέσεων πρὸς τὸ παπικὸν κράτος. Συγκεκριμένως ἀναφέρονται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἡ ἐπιχειρηθεῖσα συμμαχία μὲ τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν τῆς Μάλτας, οἱ μυστικὲς διπλωματικὲς ἐνέργειες τῶν μελῶν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Μαυροκορδάτου καὶ Νέγρη, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Μαυροκορδάτου στὴν αὐτὴν τῆς Ρώμης καὶ ἀνεπίσημες σχετικὲς ἐνέργειες.

Τὸ Β' μέρος (σσ. 253-422) περιλαμβάνει δύο κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἀναλύουν τὴν στάσιν τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ἔναντι τῆς ἑπαναστάσεως. Στὸ Α' κεφάλαιον περιγράφονται λεπτομερῶς οἱ πρῶτες ἀποφάσεις Ρωμαιοκαθολικῶν τοῦ Αἰγαίου περὶ μὴ συμμετοχῆς στὴν Ἐπανάστασιν, ἡ μετέπειτα ἐνεργὸς ἀντεπαναστατικὴ δράσις των καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τους αἰσθημάτων φιλοτουρκισμοῦ καὶ ὑποταγῆς στὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν.

Τὸ Β' μέρος ἐξειδικεύει τὴν ἔρευναν εἰς δύο σημαντικὰ ζητήματα, ποὺ συνδέονται μὲ τὴν στάσιν τόσο τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν τοῦ Αἰγαίου, ὅσον καὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Πρόκειται γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀπεριόριστης πολιτικῆς προστασίας, ἡ ὁποία παρεσχέθη ἀπὸ τὴν Γαλλίαν στοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς τοῦ Αἰγαίου, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αὐτονομιστικῶν ἐπιδιώξεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν τους.

Στὸν *Ἐπίλογον* (σσ. 423-430) ὁ σ. συγκεφαλαιώνει τὶς ἐπισημάνσεις, τὶς ὁποῖες παρουσίασε στὰ δύο μέρη καὶ τονίζει ἰδιαιτέρως, ὅτι οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ τοῦ Αἰγαίου ζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς ἐναντίον τους ἀντιδράσεις τῶν ἐπαναστατημένων Ὀρθοδόξων συμπατριωτῶν τους, οἱ ὁποῖοι δὲν δέχονταν τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, ποὺ δικαιολογοῦσαν τὴν ἀρνητικὴν στάσιν τους γιὰ τὴν Ἐπανάστασιν «*μὲ τὸ προσχηματικὸ καὶ ἔωλο ἐξ ἐπόψεως Διεθνoῦς Δικαίου ἐπιχείρημα τῆς οὐδετερότητος*» (σ. 427).

Γιὰ τοὺς Ὀρθοδόξους Ἕλληνες οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ ἦσαν, συμφώνως πρὸς τὴν συνταγματικὴν κατοχύρωσιν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἡγεσίαν τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς ἀρχῆς τῆς πλήρους θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, *de facto* ὑπὸ τὸ νομικὸν καθεστῶς τῆς «*Ἀυτικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας*» καὶ

«ἀποτελοῦσαν αὐτοδίκαια τμήμα ἀναπόσπαστο τῆς νέας πολιτικῆς καὶ πολιτειακῆς πραγματικότητος πὺν προέκυψε μέσα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση, ἐφ' ὅσον ἐκ φύσεως πληροῦσαν τοὺς δύο θεμελιώδεις πρὸς τοῦτο συνταγματικούς ὁρους τοῦ Ἑλλήνα πολίτη: α) τὴν ιδιότητά των ὡς Χριστιανῶν, ἀδιάφορα σὲ ποιὸν δόγμα ἀνῆκαν, καὶ β) ἐκείνη τῶν αὐτόχθονων κατοίκων σὲ περιοχές πὺν εἶχαν ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία καὶ de facto ἀποτελοῦσαν ἐδάφη τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας» (σ. 426).

Ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Μανίκα φιλοδόξησε νὰ συμπληρώσῃ κενὰ καὶ νὰ διορθώσῃ τὶς ἀπόψεις τῆς ὑπαρχούσης σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἡ ὁποία «ἔχει κατὰ κανόνα ἀγνοήσει τὴν ἀμφίδρομη σχέση πὺν ὑπάρχει μεταξὺ τῆς στάσεως, πὺν οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ ἀποφάσισαν νὰ τηρήσουν ἐναντι τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ὡς κορυφαῖο ἱστορικὸ γεγονός στὴν πορεία τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ ἀποτέλεσε συγχρόνως καὶ πεδίο ἐπαναστατητικῆς τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Καὶ αὐτὸ συνέβη ὄχι μόνον στὸν περιορισμένο γεωγραφικὸ χῶρο τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, ὅπου ἀντιπαρατάθηκαν οἱ κοινότητες τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν μὲ τοὺς Ὁρθόδοξους ἐπαναστατημένους συμπατριῶτες τους, ἀλλὰ καὶ στὸ πολὺ εὐρύτερο νέο πολιτικοθησκευτικὸ πεδίο, πὺν διαμόρφωσαν οἱ προθέσεις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστατικῆς ἠγεσίας νὰ ἰδρῦσει ἓνα κράτος μὲ βάση τὰ δυτικοευρωπαϊκὰ πολιτικά, ἰδεολογικὰ καὶ θρησκευτικὰ πρότυπα» (σσ. 14-15), τὰ ὁποία ὠδήγησαν, ὡς συμπεραίνει ὁ σ., στὴν ἀπόσπασιν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ Σεπτὸν Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ στὴν «προϊούσα μετατροπὴ τῆς σ' ἓναν ἀπόλυτα ἐλεγχόμενον ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία κρατικὸ ὄργανισμό» (σ. 424).

Ἐνεξαρτήτως τῶν τυχόν μεμονωμένων διαφορετικῶν ἀπόψεων στὴν ἀντιμετώπισιν τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ μερικοὺς πατριῶτες Ἑλληνες Ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς τυχόν διαφορετικῆς ἐκτιμῆσεως καὶ ἀξιολογήσεως μερικῶν ἐκφάνσεων τοῦ ὅλου ζητήματος τῶν σχέσεων Ὁρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολισμοῦ στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως (1821-1827), ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης τῆς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐξαιρετέου μακροχρόνιας καὶ ἰδιαιτέρως ἐπίπονης ἐρευνητικῆς ἐργασίας τοῦ κ. Μανίκα μὲ θαυμασμόν παρακολουθεῖ τὴν ἀξιοποίησιν πολυδιαστάτου καὶ πολυγλώσσου ἐκδεδομένου καὶ ἀνεκδότου ἀρχεῖου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον λίαν ἐπιτυχῶς χρησιμοποιεῖται τόσον στὸ κείμενον, ὅσον καὶ στὶς ὑπερπτακόσιες –κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκτενεῖς– ὑποσημειώσεις, πὺν διαφωτίζουν ἀναρίθμητες πτυχές τοῦ θέματος τῆς διατριβῆς χωρὶς νὰ διασποῦν τὴν ὀργανικὴν ἐνότητά τῆς. Πρόκειται τῶ ὄντι περὶ ὑποδείγματος ὀγκώδους δια-

τριβής, που ασχολείται όχι με ένα ευρείας εκτάσεως ιστορικό θέμα, αλλά με κατάλληλον για διατριβήν ειδικόν θέμα περιορισμένου εκ πρώτης όψεως βεληνεκούς, τὸ ὅποιον ὁμως ὁ σ. με τὸ ἀξιέπαινον ἐρευνητικόν του περισκόπιον κατέστησε πολύπτυχον, πολυδιάστατον καὶ πολυσήμαντον. Ὁ σ. προέβη ὄχι μόνον στὴν ἐπαναπροσέγγισιν καὶ ἐπαναξιολόγησιν παλαιού πηγαίου ὕλικου, ἀλλὰ καὶ στὴν πρωτότυπη κριτικὴν μελέτην νέου ἀνεκδότου καὶ ἀνεκμεταλλεύτου ἀρχαίου ὕλικου.

Ἔτσι ἡ μελέτη «ἀνατρέπει ἐκ βάθρων παραδεδομένες ἀντιλήψεις γιὰ πολλές πτυχές τοῦ ἐρευνώμενου ζητήματος. Συγχρόνως ὁμως ἀνοίγει νέες προοπτικὰς περαιτέρω ἐρευνητικῶν ἀναζητήσεων πρὸς τὴν κατεύθυνση ὄχι μόνον τῆς πληρέστερης κατανοήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῆς ιστορικῆς ἀλήθειας γιὰ τὸ ἐν λόγω ζήτημα, ἀλλὰ καὶ τῆς διερευνήσεως τῆς ἐξελίξεως τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς, μέσα στὰ ὄρια τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους» (σσ. 18-19).

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀρχαίου ὕλικου μελετήθηκε στὸ Ἱστορικὸν καὶ Παλαιογραφικὸν Ἀρχεῖον τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρυμάτος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Παρὰ τὶς ἐγγενεῖς δυσκολίες προσπελάσεως καὶ διερευνήσεως τῶν ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν κοινοτήτων τοῦ Αἰγαίου, ὁ σ. με τὴν βοήθειαν τοῦ μελετηθέντος πλουσίου ἀρχαίου ὕλικου καὶ με χρῆσιν τῆς ιστορικῆς γενετικῆς μεθόδου, κατώρθωσε με ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν νὰ ἀνιχνεύσῃ καὶ ἐπισημάνῃ τοὺς κρίκους τῆς αὐτοῦ σείδας τῆς ἀναφερομένης στὸ θέμα τῆς διατριβῆς ιστορικῆς ἐξελίξεως.

Ἀνεκδοτὰς πηγὰς, ποὺ χρησιμοποίησε εἶναι τὰ Ἀρχεῖα τῶν Καθολικῶν Ἐπισκοπῶν Νάξου, Σύρου καὶ Σαντορίνης, τὸ Ἀρχεῖον τῶν Καθολικῶν Τήνου, τὸ Archivio di Propaganda Fide (Scritture riferite, Arcipelago καὶ Lettere della S. Congregazione), τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Ἑλλάδος, τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον τοῦ Δήμου Ἐνω. Σύρου καὶ τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Ministère des Affaires Etrangères (Γαλλίας). Ὁ κ. Μανίκας δημοσιεύει μερικὰ ἐγγραφα (σσ. 431-446), πίνακα τῶν ἐκδεδομένων πηγῶν (σσ. 447-449), πλεῖστα ἑλληνόγλωσσα καὶ ἀρκετὰ ξενόγλωσσα βοηθήματα (σσ. 450-456) καὶ εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ ὄρων (σσ. 457-470).

Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δείξουν, ὅτι ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Μανίκα, ἡ ὁποία δικαίως ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Τμῆμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν με βαθμὸν Ἄριστα, εἶναι ἐξαιρετὴ οὐσιαστικὴ πρωτότυπη συμβολὴ ὄχι μόνον στὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ στὴν καθ' ὅλου Ἱστορίαν αὐτῆς.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Κ.Κ. Παπουλίδη, *Ρωσοελληνικά. Ὀκτώ μελέτες ρωσοελληνικῶν πολιτικῶν, πολιτιστικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν σχέσεων*, ἔκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη ἀ.έ., Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 282.

Ἔχει πιά γίνει συνήθεια στους ἐρευνητές νὰ ἐκδίδουν σὲ βιβλίο συλλογὴ ἄρθρων τους, πού κατὰ κανόνα ἔχουν θεματικὴ συγγένεια. Τὸ ἴδιο πράττει καὶ ὁ Κ. Παπουλίδης στὸ παρὸν βιβλίο, ὅπου φιλοξενοῦνται ὀκτὼ κείμενά του –ἄρθρα καὶ ἀνακοινώσεις σὲ συνέδρια– τὰ ὁποῖα ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει ἔχουν δημοσιευθεῖ σὲ περιοδικά, πρακτικὰ συνεδρίων, ἐφημερίδες καὶ ἀφιερωματικὸ τόμο. Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς δὲν εἶναι τυχαῖος. Ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴ θεματικὴ τῶν ἐργασιῶν, τὸ ἀγαπημένο πεδίο τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν ἐνασχολήσεων τοῦ Κ. Παπουλίδη.

Στὴν πρώτη ἐργασία (*Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν σχέσεων τῆς Λαύρας τοῦ Κιέβου μὲ τὸ Ἅγιον Ὅρος: Ὁ ὄσιος Ἀντώνιος Ρετςέρσκι*) (σσ. 15-21) ὁ συγγραφέας ἀσχολεῖται μὲ τὴν παράδοση πού δημιούργησαν οἱ Ἑσφιγμενίτες, ὅτι ὁ ὄσιος Ἀντώνιος ἔζησε σὲ σπήλαιο κοντὰ στὴ μονὴ τους, καὶ ἐπισημαίνει ὅτι τὴν ἀλήθεια τῆς παραδόσεως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ε. Colubinskij, εἶχε ἀμφισβητήσει ὁ προγενέστερός του ἀρχιμ. Ἀντωνίνος Καρουστίν (19ος αἰώνας).

Ἡ δευτέρα ἐργασία (*Ἀθανάσιος Πατελλάρος ἢ Πατελλάριος (;-1654). Ὁ Κρητικὸς - Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης - Ὁ Ἄγιορείτης - Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης - Ὁ Ἅγιος τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας*) (σσ. 23-35) ἀποτελεῖ σύντομο διάγραμμα τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀθανασίου Πατελλάρου. Ὁ συγγραφέας, χωρὶς νὰ πείθει, προσπαθεῖ νὰ μετριάσει τὸ ὀλισθημα τοῦ Ἀθανασίου (ὑπογραφή ὁμολογίας πίστεως γιὰ προσχώρηση στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία).

Τὸ τρίτο ἄρθρο του [*Οἱ Ἕλληνες στ' Ἀπομνημονεύματα καὶ στίς ἐπιστολές τοῦ στρατηγοῦ Ignat'ev (1832-1908) πρὸςβη τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ρωσίας στὴν Κωνσταντινούπολη (1864-1877)*] (σσ. 37-99) μᾶς προσφέρει μὲ ἀδρές γραμμὲς τὸ βίο καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ Ἰγνάτιεφ. Ἐν συνεχείᾳ προστίθενται σχετικὲς ἐκλογές ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα καὶ τὶς ἐπιστολές του, ὀρισμένες ἀπόψεις γι' αὐτόν, βιβλιογραφία, ἐγγράφα σχετικὰ μὲ τὸ Βουλγαρικὸ ζήτημα, φωτοτυπίες καὶ φωτογραφίες.

Ὁ εὐγλωττος τίτλος τοῦ τετάρτου ἄρθρου (*Ἕλληνες στὴν ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ρωσίας*) (σσ. 101-145) μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ περιεχόμενό του, πού ἀποτελεῖ «ἀποτέλεσμα πολυετῶν ἀρχειακῶν ἐρευνῶν στὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ρωσίας» καὶ ἐρευνῶν τῆς βιβλιογραφίας. Γιὰ ἀρκετοὺς μᾶς δίνει

βιογραφικά στοιχεία, παραθέτει κατάλογο 150 ατόμων, βιβλιογραφία, *Résumé* και φωτογραφικό υλικό.

Το πέμπτο άρθρο με τίτλο «*Η συμβολή της Ἐκκλησίας στο Μακεδονικό Ἀγώνα, ιδιαίτερα στο Βάλτο τῶν Γιαννιτσῶν (1904-1908)*» (σσ. 147-162) ξεκινάει με ἀφετηρία τὴ δημιουργία τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας καὶ τὴ Βουλγαρία τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (δημιουργήματα τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς). Ὁ συγγραφέας παραθέτει πίνακα μητροπολιτῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν Ἀγώνα, κάμνει ιδιαίτερο λόγο γιὰ τὸν Θεσσαλονικῆς Ἀλέξανδρο Ρηγόπουλο καὶ τὸν Βοδενῶν Στέφανο Δανιηλίδη καὶ παρουσιάζει πτυχές τοῦ ἀγώνα στο Βάλτο τῶν Γιαννιτσῶν ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων.

Στὸ ἕκτο ἄρθρο παρουσιάζονται «*Οἱ τουρκικὲς θηριωδιὲς εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1914, σύμφωνα μὲ αὐστριακά, γαλλικά, ἑλληνικά καὶ ρωσικά διπλωματικά ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς*» (σσ. 163-172), μὲ ἐπιλεκτικὴ χρήση ἐγγράφων. Αὐτὲς εἶχαν ὡς συνέπεια, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴ φυγὴ χιλιάδων Ἑλλήνων, πρὸς ἐπίτευξη τῆς ὁποίας ἐπιστρατεύθηκαν λεηλασίες, φόνοι καὶ μποῦκοτάξ τῶν μουσουλμάνων. Αἰτία τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ὑπῆρξε τὸ Νησιωτικό.

Τὸ ἕβδομο ἄρθρο (*Τὸ ἔργο τῆς ρωσικῆς ἱστορικό-ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς στὴν Τραπεζούντα τὸ 1916 μὲ 1918*) (σσ. 173-189) μᾶς μεταφέρει στὴ μακρινὴ Τραπεζούντα, ὅπου κατὰ τὰ ἔτη 1916-1918 ρῶσοι ἐπιστήμονες, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Θ. Uspenskij, προέβησαν στὴ μελέτη τριῶν ναῶν τῆς πόλεως (Παναγίας Χρυσοκεφάλου, Ἁγίου Εὐγενίου καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας), ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου (ἐκδόση τῶν Acta τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Βαζελῶνος, καὶ τῶν *Δοκιμίων τῆς ἱστορίας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας*) καὶ μετέφεραν στὴ Ρωσία τέσσερα κιβώτια μὲ ἑλληνικὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα καὶ περίπου 400 χειρόγραφα καὶ βιβλία τουρκικὰ καὶ ἀραβικά. Τὰ ἑλληνικὰ ἀντικείμενα βρισκονται ἀκόμη καὶ σήμερα στὴ Ρωσία.

Τὸ ὄγδοο θέμα μὲ τίτλο: «*Τὸ Βυζάντιο (ὡς ἐρευνητικὸ θέμα) στὴν Πετρούπολη*» (σσ. 191-262) ἀποτελεῖ ἐκτενὴ κριτικὴ βιβλιοπαρουσίαση τριῶν τόμων ποὺ φιλοξενοῦν πρόσφατες ἐρευνητικὲς ἐργασίες βυζαντινολόγων-ἑλληνιστῶν τῆς Πετρούπολεως. Τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως εἶχε ὁ καθηγητῆς I.P. Medvedev (Οἱ τίτλοι τῶν τόμων ἔχουν ὡς ἐξῆς: *Τὰ ἀρχεῖα τῶν Ρώσων βυζαντινολόγων στὴν Πετρούπολη*, Πετρούπολη 1995· *Τὰ κατάλοιπα τῶν Ρώσων βυζαντινολόγων στὰ ἀρχεῖα τῆς Πετρούπολεως*, Πετρούπολη 1999· *Ὁ κόσμος τῆς ρωσικῆς βυζαντινολογίας: Τὰ ἀρχεῖα στὴν Πετρούπολη*, Πετρούπολη 2004. Σύνολον σελίδων 2004). Γιὰ νὰ ἀποτιμῆσει ὁ ἀναγνώστης τὸν κόπο καὶ τὸ μόχθο τοῦ Κ. Παπουλίδη, πρέπει νὰ γνωρίζει ὅτι

παρουσιάζει με έποπτικό τρόπο 54 μεγάλα και μικρά άρθρα, αναφερόμενα κυρίως σε πρόσωπα και ίνστιτούτα. Τά άρθρα αυτά παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για τόν Έλληνα έρευνητή, αναφέρονται μάλιστα και έλληνικής καταγωγής έρευνητές (Σπ. Δεστούνης, Γ. Δεστούνης, Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Κ. Σιμωνίδης, ό άπατεώνας). Σε ιδιαίτερο παράρτημα ό Κ. Παπουλίδης κάμνει λόγο για τόν βυζαντινολόγο N.S. Arseniev και προβαίνει σε κρίσεις και προτάσεις.

Ό Κ.Κ. Παπουλίδης εκφράζει τήν έπιστημονική του ευαισθησία και στα κείμενα που πλαισιώνουν τις άνωτέρω όκτώ έργασίες. Στο «Άντι Προλόγου-Βιβλιογραφικό σημείωμα» (σσ. 9-13) μάς δίνει υπεύθυνες πληροφορίες για τά κείμενά του (χαρακτήρας, εκδόσεις), ένω με τό «Εύρετήριο κυρίων όνομάτων» (σσ. 263-273) και τό «Εύρετήριο γεωγραφικών όρων» (σσ. 275-282) καθιστά τό βιβλίό του και εύχρηστο και λειτουργικό.

Είναι πράγματι άξιος έπαινων ό Κ.Κ. Παπουλίδης όχι μόνο για τήν έπιστημονική του προσφορά, αλλά και για τήν άδιάλειπτη έπαφή του με τόν ρωσικό κόσμο και με τήν «άδυναμία» του νά μήν κρατά ζηλότυπα για τόν έαυτό του τά έρευνητικά νέα άπό τή Ρωσία, αλλά νά σπεύδει νά τά κοινοποιεί, μέσα στα πλαίσια άδολου πατριωτικού πνεύματος, και στους συμπατριώτες του.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Φλορίν Μαρινέσκου, *Ρουμανικά έγγραφα του Άγίου Όρους. Άρχείο ιεράς μονής Άγίου Παύλου*, [Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών 79], Άθήνα 2002, σσ. 600.

Ό Φλ. Μαρινέσκου είναι γνωστό ότι εδώ και άρκετά χρόνια άσχολείται συστηματικά με τή μελέτη τών ρουμανικών εγγράφων που φυλάσσονται στα άρχεία τών μονών του Άγίου Όρους, με στόχο, σε πρώτο στάδιο, τή δημοσίευση περιλήψεών τους, ώστε νά είναι δυνατή ή εκμετάλλευση τών ποικίλων πληροφοριών τους άπό τούς έρευνητές. Μέσα σε αυτά τά πλαίσια τής έρευνας κυκλοφόρησε και ό τόμος για τή μονή του Άγίου Παύλου.

Η δομή του περιεχομένου ούσιαστικά δέν διαφέρει άπό τή δομή τών προγενέστερων σχετικών τόμων. Στην Είσαγωγή (σσ. 15-40) ό κ. Μαρινέσκου δίνει συντομότατο ιστορικό τής έρευνας του, άσχολείται με τις σχέσεις τής μονής με τή Μολδαβία και τή Βλαχία, που εκφράστηκαν με: α) Συνδρομή σε οίκοδομικές έργασίες, β) χρηματική ένίσχυση, άφιέρωση μετοχίων (μονής Ζιτιάνου, σκήτης Τσιούτουρα, μονής Τοδιρένι, εκκλησίας Άγίου Δημητρίου στο Γαλάτζι) και παρουσιάζει τό ρουμανικό έξάρτημα τής μονής στο

Ἅγιον Ὄρος, τὴ σκήπη Λάκκου, ρουμανικά χειρόγραφα καὶ ἔντυπα στὴ μονή, ἱερὰ ἀντικείμενα ρουμανικῆς προελεύσεως στὴ μονή, ρουμάνους μοναχοὺς στὴ μονή καὶ τὴν ἀντιγραφικὴ τους δραστηριότητα. Στὸ Ταξινομικὸ διάγραμμα τοῦ Ἀρχείου (σσ. 43-44) καὶ τὴ Μορφολογικὴ περιγραφή τοῦ ρουμανικοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς (σσ. 45-47) μᾶς δίνει ἀναγκαῖα στατιστικὰ-πληροφοριακὰ στοιχεῖα (ἔγγραφα 994, ταξινομημένα σὲ ἑπτὰ φακέλλους: 869 ρουμανικά, 78 ἑλληνικά, 14 γερμανικά, 13 σλαβονικά, 12 ρωσικά, 2 λατινικά, ἀπὸ ἓνα στὰ σερβικά, ἰταλικά καὶ ἀγγλικά καὶ τέλος ἓνα στὰ γερμανικά καὶ τὰ ρουμανικά· χρονολογικά ἀρχίζουν τὸ 1488 καὶ κλείνουν τὸ 1927, δύο ἀπὸ τὸν ΙΕ' αἰώνα, ἑπτὰ ἀπὸ τὸν ΙΣΤ', 101 ἀπὸ τὸν ΙΗ', 505 ἀπὸ τὸν ΙΘ' καὶ ἓνα ἀπὸ τὸν Κ'). Καὶ κλείνει μὲ τὴν κατανομὴ τῶν ἐγγράφων κατὰ ἀποστολέα (ἡγεμόνες, μητροπολίτες, ἐπίσκοποι, ἀγιοπαυλίτες ἡγούμενοι, ἀρχιμανδρίτες, ἱερομόναχοι κ.ἄ., ἐκπρόσωποι ἄλλων μονῶν, πολιτικοὶ ἀξιωματοῦχοι τῶν δύο πριγκιπάτων, ρῶσοι ἀξιωματικοί).

Στὶς σσ. 51-477 παρουσιάζονται Περιλήψεις 968 ἐγγράφων. Γιὰ κάθε ἔγγραφο καταγράφονται: ἡμερομηνία συντάξεως, τόπος, περίληψη τοῦ περιεχομένου, γραφέας τοῦ ἐγγράφου, γλώσσα τοῦ ἐγγράφου, πρωτότυπο ἢ ἀντίγραφο, λεπτομερῆ παλαιογραφικὰ στοιχεῖα, ἐκδόσεις τοῦ ἐγγράφου, μεταφράσεις κ.ἄ.. Ἡ ἔκταση τῶν περιλήψεων ποικίλλει, ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκταση καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ περιλήψεις ἀποτελοῦν ἀφετηρία γιὰ ἔρευνα καὶ δὲν μποροῦν νὰ ὑποκαταστήσουν τὰ πρωτότυπα ἔγγραφα. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις ὁμοῦ οἱ πληροφορίες τῶν περιλήψεων εἶναι σχεδὸν πλήρεις καὶ ἱκανοποιητικῆς.

Τὴν ἔκδοση συνοδεύουν καὶ 29 θαυμάσιες εἰκόνες (13 μέσα στὸ κείμενο καὶ 16 στὶς σσ. 481-496, ποὺ εἶναι καὶ ἐγχρωμες). Γιὰ τὸν Φλ. Μαρινέσκου ἡ παρουσίαση τῶν ρουμανικῶν ἐγγράφων τοῦ Ἅγίου Ὄρους ἀποτελεῖ ἓνα πολυτιμότερο ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ ἐπειδὴ οἱ περιλήψεις τῶν ἐγγράφων ἐκτείνονται σὲ πολλὰς ἑκατοντάδες σελίδων καὶ εἶναι δύσχρηστες, ὁ ἴδιος μεριμνᾷ γιὰ τὴν εὐκόλη ἐκμετάλλευση τοῦ περιεχομένου τῶν ἐγγράφων. Καὶ τοῦτο ἐπιτυγχάνει μὲ τὴ σύνταξη ἐξαντλητικῶν εὐρετηρίων: εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων (σσ. 497-559) καὶ εὐρετήριο τόπων (σσ. 562-580). Μάλιστα ἡ σύνταξη τῶν εὐρετηρίων προϋποθέτει πολὺ κόπο καὶ μόχθο, διότι κάθε ὄνομα καὶ κάθε τόπος συνοδεύονται μὲ τὴν ιδιότητα καὶ τὸ χαρακτηρισμὸ ἀντίστοιχα. Τὴ λειτουργικὴ χρῆση τῶν περιλήψεων καὶ τῶν εὐρετηρίων ὑπηρετεῖ καὶ τὸ Γλωσσάριο (σσ. 581-587), στὸ ὁποῖο ἐξηγοῦνται κυρίως ρουμανικοί, τουρκικοὶ καὶ σλαβικοὶ ὄροι. Ἡ ὅλη διαπραγμάτευση πλαισιώνεται ἀπὸ Πρόλογο τοῦ καθηγουμένου τῆς μονῆς Ἅγίου Παύλου, ἀρχιμανδρίτου Παρθενίου (σσ. 11-13), Πίνακα ἀντιστοιχιῶν μεταξὺ τοῦ ἀριθμοῦ

του Ἀρχείου καὶ τοῦ αὐξοντα ἀριθμοῦ τοῦ τόμου (σσ. 589-597) καὶ Résume (σσ. 599-600).

Τὸ νέο βιβλίο τοῦ Φλ. Μαρινέσκου ἀποτελεῖ ἕναν πολύτιμο ἐρευνητικὸ θησαυρό, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴ διάθεση τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο μποροῦν νὰ ἀντλήσουν πληθώρα πληροφοριῶν ὄχι μόνο οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ρουμάνοι ἐρευνητές, ἀλλὰ καὶ μελετητές ἀπὸ ὅλοκληρο τὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ καὶ τοῦ ἐκφράζουμε τὴν εὐγνωμοσύνη μας καὶ τὶς εὐχαριστίες μας. Μήπως εἶναι καιρὸς καὶ κάποιοι φορεῖς νὰ δείξουν ἔμπρακτα τὴ συμπαράστασή τους στὸ ἔργο τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου, τουλάχιστον στὸν ἐκδοτικὸ τομέα; Εἶναι ἀνεπίτρεπτο νὰ μένουν στὰ συρτάρια ἔτοιμες σχετικὲς ἐργασίες καὶ νὰ μεταβάλλεται σὲ τροχοπέδη τῆς ἔρευνας ἡ ἀδυναμία τῆς ἐκδόσεώς τους.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Athanassios Stogiannidis, *Leben und Denken: Bildungstheorien zwischen Theosis und Rechtfertigung. Eine Untersuchung zum Verhältnis von Evangelischer und Orthodoxer Religionspädagogik. Mit einem Geleitwort von Michael Meyer-Blanck*, Reihe: Symbol-Mythos-Medien, Bd. 8, Münster 2003, S. 424 (Ἰθανασίου Στογαννίδη, *Νὰ ζεῖς καὶ νὰ σκέπτεσαι: θεωρίες τῆς παιδείας ἀνάμεσα στὴ θέωση καὶ τὴ δικαίωση. Μία ἔρευνα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν εὐαγγελικὴ καὶ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ παιδαγωγικὴ*. Προλογίζει ὁ καθηγ. Michael Meyer-Blanck, στὴ σειρά: Symbol-Mythos-Medien, 8ος Τόμος. Μύνστερ 2003, σελ. 424).

Τὸ παραπάνω πολὺ ἐνδιαφέρον πόνημα ἀποτελεῖ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ 26χρονοῦ νεαροῦ θεολόγου ἀπὸ τὴν Καβάλα. Ὑποβλήθηκε στὸ Πανεπιστήμιο *Rheinische-Friedrich-Wilhelm* τῆς Βόννης τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 2002 καὶ βαθμολογήθηκε παμψηφεί μὲ «ἄριστα» (*magna cum laude*), ἐνῶ στὶς προφορικὲς ἐξετάσεις γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος (*Rigorosum*) ἀπονεμήθηκε ἡ βαθμολογία «ἄριστα μὲ διάκριση» (*summa cum laude*). Ἡ ἀξιόλογη αὐτὴ μελέτη διαπραγματεύεται ἕναν διάλογο ἀνάμεσα στὶς βασικὲς καὶ θεμελιώδεις ἀρχές τῆς προτεσταντικῆς καὶ τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ἀγωγῆς. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ παρουσία μιᾶς βαθύτατης θεολογικῆς τεκμηρίωσης ἀποτελεῖ ἕνα ἀναπόσπαστο κομμάτι τοῦ ἔργου. Διαρεῖται συνολικὰ σὲ τρία κεφάλαια, ἐνῶ τὸ κάθε κεφάλαιο σὲ δύο μέρη, ἕνα γιὰ τὴν προτεσταντικὴ καὶ ἕνα γιὰ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἀγωγή. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο γίνεται ἀναφορὰ στὶς προϋποθέσεις τοῦ χριστιανοπαιδαγωγικοῦ σκέ-

πτεσθαι τῶν δύο πλευρῶν: ἔτοι γιὰ τὴν ὀρθότερη παιδαγωγικὴ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ *θέωση* τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. ἡ ὑπαρξιακὴ του μεταμόρφωση, ἐνῶ γιὰ τὴν ἀντίστοιχη προτεσταντικὴ εἶναι ἡ *δικαίωση*, δηλ. ἡ διαμόρφωση μιᾶς καινούριας σχέσης μὲ τὸ Θεό, ἡ ὁποία θεμελιώνεται στὴν πίστη. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο ἀναλύεται μὲ τρόπο ιδιαίτερα διεξοδικό ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου «*παιδεία*», ὅπως παρουσιάζεται στὶς δύο διαλεγόμενες πλευρές. Ἐν τῇ ὀρθόδοξῃ ἀγωγῇ ἡ παιδεία θεμελιώνεται κατ' ἐξοχὴν στὸ βίωμα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴ θεία Εὐχαριστία καὶ διακρίνεται ἐπομένως περισσότερο γιὰ τὸν ἐμπειρικό καὶ ἐκκλησιολογικό της προσανατολισμό, στὴν εὐαγγελικὴ ἀγωγή ἡ παιδεία θεμελιώνεται στὴν ἀτομικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ οικειοποιηθεῖ μ' ἓνα δικό του προσωπικό τρόπο τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, διαμορφώνοντας τὴ δική του προσωπικὴ στάση καὶ πίστη μὲ βάση τὰ δόγματα ποὺ αὐτὴ κηρύσσει. Ἡ παιδεία στὸν Προτεσταντισμὸ ἀποκτᾷ ἓνα διανοητικό καὶ ἀτομοκεντρικὸ χαρακτήρα. Ἔτσι, ἂν στὴν Ὁρθοδοξία τὸ παιδί ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ νὰ διαμορφώσει στὴ συνέχεια τὸν προσωπικό του στοχασμό, στὸν Προτεσταντισμὸ ἡ πορεία εἶναι ἀντίστροφη: τὸ παιδί ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν προσωπικό του στοχασμὸ γιὰ νὰ καταλήξει στὴ συνέχεια σὲ μιὰ συνειδητὴ στάση καὶ ἐμπειρία ζωῆς, δηλ. ὁ στοχασμὸς τρόπον τινὰ διαμορφώνει ἢ καλύτερα νοηματοδοτεῖ τὴν ἐμπειρία.

Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου θέλει νὰ δείξει ἀκριβῶς τὴν οὐσιαστικὴ αὐτὴ διαφορὰ ποὺ ὑφίσταται στὶς δύο πλευρές: γιὰ τὴν ὀρθόδοξῃ ἀγωγή πρῶτα νὰ ζεῖς ἐμπειρικά τὴ ζωὴ τοῦ Σώματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴ συνέχεια νὰ στοχάζεσαι ὡς προσωπικότητα, ἐνῶ στὴν προτεσταντικὴ ἀγωγή πρῶτα νὰ στοχάζεσαι, γιὰ νὰ δημιουργήσεις κατόπιν τὸ δικό σου βίωμα, τὴ δική σου ἀτομικὴ ἐμπειρία μέσα στὴν Ἐκκλησία.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο ἀποτελεῖ μιὰ θεωρητικὴ ἀναφορὰ σὲ μιὰ βασικὴ πτυχὴ τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς, τὴ διδασκαλία τοῦ χριστιανικοῦ συμβόλου. Ὁ συγγραφέας καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐνῶ γιὰ τὴν ὀρθόδοξῃ χριστιανικὴ ἀγωγή τὸ σύμβολο μέσῳ τῆς χαρισματικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας καθίσταται δοχεῖο τῆς χάριτος τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ πηγὴ ἰαμάτων (ὅπως π.χ. τὸ λάδι τοῦ ἱεροῦ Εὐχελαιίου), γιὰ τὴν εὐαγγελικὴ χριστιανικὴ ἀγωγή τὸ σύμβολο εἶναι ἀπλῶς ἓνα σημεῖο, ἓνα ἀπλὸ ἀντικείμενο, ποὺ δὲν σχετίζεται ὄντολογικά μὲ τὴ χάρη τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀπλῶς μέσῳ τοῦ στοχασμοῦ ὑπενθυμίζει πῶς ἡ θεία χάρη εἶναι παρούσα. Τὸ σύμβολο στὸν Προτεσταντισμὸ δὲν συνδέεται μὲ τὴ θεία χάρη, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνθρώπινη διάνοια.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ ἔργο, ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν ἐπίτευξη μιᾶς ἀλληλογνωριμίας ἀνάμεσα στὴν εὐαγγελικὴ καὶ τὴν ὀρθόδοξῃ χριστιανικὴ ἀγω-

γή. Πεποιθήση τοῦ συγγραφέα εἶναι τὸ γεγονός, πῶς ἡ Ὁρθοδοξία, ἀποτελώντας τὴ μία ἅγια, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία καὶ μιλώντας γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τὸ φῶς ποῦ καλεῖται σήμερα νὰ δώσει προσανατολισμὸ στὴν Εὐρώπη τοῦ 21ου αἰῶνα. Ὁ συγγραφέας δείχνει νὰ καλλιιεργεῖ αὐτὴ τὴ διάθεση μαρτυρίας καὶ ἱεραποστολῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὄχι μέσω τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς μισαλλοδοξίας, ἀλλὰ μέσω ἑνὸς ὑγιοῦς διαλόγου, στὸν ὁποῖον οἱ διαφορὲς δὲν «σκεπάζονται», ἀλλὰ μὲ πνεῦμα σεβασμοῦ καὶ σωφροσύνης ἐπιδεικνύονται, τόσο ὁ διαφορετικὸς τρόπος θεολογικῆς σκέψης, ὅσο καὶ τὸ μεγάλο χάσμα ποῦ ὑφίσταται ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Δύση ὡς πρὸς τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Τοῦτο εἶναι πρὸς τιμὴ τοῦ συγγραφέα, τὸν ὁποῖον συγχαίρομε εὐλικρινά καὶ στὸν ὁποῖον εὐχόμεθα νὰ συνεχίσει μὲ τὸν ἴδιο ζῆλο καὶ τὴν ἴδια ὑπευθυνότητα τὸ ἔργο ποῦ ἔχει ἐπωμισθεῖ ὡς θεολόγος ἐρευνητής.

ΗΛΙΑΣ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

ANDREAS SPIRA (1929-2004)

Μὲ μεγάλην λύπην ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος καὶ εἰδικώτερον ἡ ὁμάς τῶν περὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης εἰδικῶν ἐρευνητῶν ἐπληροφορήθη τὴν εἰς Κύριον ἐκδημίαν τοῦ ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Mainz Ἀνδρέα Spira, διακεκριμένου ἐπιστήμονος καὶ φίλου τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Εἶχον τὴν τιμὴν καὶ τὴν χαρὰν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν νὰ γνωρίζω τὸν μακαριστὸν καθηγητὴν, ὁ ὁποῖος ἐκοσμεῖτο μὲ πολλὰ προσόντα καὶ ἀρετάς. Ἰδιαιτέρως διεκρίνετο διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ταπεινοφροσύνην του, ὥστε νὰ ἀγαπᾶται ἰδιαιτέρως τόσο ἀπὸ τοὺς συναδέλφους ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητάς του.

Ἐκ τῶν πενήκοντα ἐξεχόντων ἐπιστημόνων οἱ ὁποῖοι ἔλαβον μέρος εἰς τὸ 9ον Διεθνὲς Συνέδριον τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης μὲ θέμα τὴν Χριστολογία τοῦ μεγάλου Πατρὸς (Ἀθῆναι, 7-12 Σεπτεμβρίου 2000) ἐκείνον ἐθεώρησε ὡς καταλληλότερον διὰ νὰ προεδρεύσῃ τῆς τελευταίας συνεδρίας καὶ νὰ διατυπώσῃ τὰ τελικὰ συμπεράσματα.

Εἰς τὸν τόμον τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου δημοσιεύεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἐκτενὴς ἐπιστολή του ἐκφράζουσα κατὰ ἄριστον τρόπον τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός.

Τὰ ὀλίγα βιογραφικά πού ἀκολουθοῦν, καί τὰ ὁποῖα εἶχε τήν καλοσύνην νά μοῦ ἀποστείλῃ ἡ ἐρίτιμος σύζυγός του ἀποτελοῦν μικράν ἔκφρασιν τῆς εὐγνωμοσύνης μας καί τῆς ἀγάπης μας πρὸς αὐτόν.

Ὁ Andreas Spira ἐγεννήθη τὴν 29ην Δεκεμβρίου τοῦ 1929 εἰς Konigsberg τῆς Ἀνατολικῆς Πρωσίας. Ἐσπούδασε Φιλοσοφίαν, Θεολογίαν καί Κλασσικὴν Φιλολογίαν εἰς τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Freibary, τοῦ Mainz, τοῦ Münster καί τῆς Φρανκφούρτης.

Ἐπῆρξαν ἐκ τῶν κυρίων συνεργατῶν τοῦ διαπρεποῦς φιλόλογου Warner Spager εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης ἐν Lédan τῆς Ὁλλανδίας.

Ἀπὸ τοῦ 1959 μέχρι τοῦ 1968 ὑπῆρξε ἐπιστημονικὸς συνεργάτης εἰς τὸ Συμβούλιον Κλασσικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Munster. Τὸ 1968 ἐξελέγη ὑφηγητής, τὸ 1971 ἔκτακτος καθηγητής καί ἀπὸ τὸ 1971 μέχρι καί τὸ 1995 διετέλεσε καθηγητής τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας καί τὸ Johannes Gutenberg University τοῦ Mainz.

Ἐπῆρξε πρόεδρος τοῦ ἐν Mainz (6-10 Σεπτεμβρίου 1982) συνελθόντος Ε' Διεθνoῦς Συνεδρίου τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης μὲ θέμα στὰ βιογραφικά ἔργα τοῦ μεγάλου Πατρός.

Ἀπεβίωσε τὴν 18ην Μαΐου 2004.

Κατωτέρω παρατίθενται τὰ ὑπὸ τοῦ μακαριστοῦ καθηγητοῦ δημοσιευθέντα ἔργα.

Untersuchungen zum Deus ex machina bei Sophokles und Euripides, Kallmünz Lassleben 1960 (Diss. Frankfurt 1957).

Rhetorik und Theologie in den Grabreden Gregors von Nyssa, StPatr 94 (= TU 94), Berlin 1966, 106-114.

(rec.) A. v. Heck (ed.), Gregorii Nysseni «De pauperibus amandis» orationes duo (1964), Gnomon 38 (1966) 666-671.

Gregorius Nyssenus, Opera, cur. W. Jaeger & H. Langerbeck, operi perficiendo adsunt H. Dörrie & H. Hörner, IX: Sermones Pars prior, ediderunt G. Heil, A. van Heck, E. Gebhardt, A. Spira (Oratio funebris in Meletium episcopum, Oratio consolatoria in Pulcheriam, Oratio funebris in Flacillam imperatricem), Leiden 1967².

(rec.) O. Lendle, Gregorius Nyssenus, Encomium in Sanctum Stephanum Protomartyrem (1968), Gnomon 46 (1974) 17-23.

Die Locke der Berenike. Catull c. 66 und Kallimachos fr. 110 Pf., in: Dialogos. Für Harald Patzer zum 65. Geburtstag von seinen Freunden und Schülern, hg. von J. Cobet, R. Leimbach & A. B. Neschke-Hentschke, Wiesbaden 1975, 153-162.

- Solons Musenelegie, in: *Gnomosyne. Menschliches Denken und Handeln in der frühgriechischen Literatur*, Festschrift für Walter Marg zum 70. Geburtstag, hg. von G. Kurz, D. Müller & W. Nicolai, München 1981, 177-196.
- The Easter sermons of Gregory of Nyssa. Translation and commentary. Proceedings of the Fourth international colloquium on Gregory of Nyssa, Cambridge, England, 11-15 September 1978, ed. by A. Spira & C. Klock, Cambridge 1981 (Patristic Monographs Ser. IX).
- Der Descensus ad Inferos in der Osterpredigt Gregors von Nyssa «De tridui spatio». Mit einem textkritischen Anhang, in: *The Easter sermons of Gregory of Nyssa. Translation and commentary. Proceedings of the Fourth international colloquium on Gregory of Nyssa*, Cambridge, England, 11-15 September 1978, ed. by A. Spira & C. Klock, Cambridge 1981 (Patristic Monographs Ser. IX), 195-261.
- Topik und Ordnung, in: *Rhetorische Rechtslehre. Zum 75. Geburtstag von Theodor Viehweg*, hg. von O. Ballweg, Freiburg u.a. 1982, 125-140.
- The biographical works of Gregory of Nyssa. Proceedings of the Fifth international colloquium on Gregory of Nyssa (Mainz, 6-10 September 1982), ed. by A. Spira, Cambridge 1984 (Patristic Monographs Ser. XII), 1-18.
- The biographical works of Gregory Nyssa in: *The biographical works of Gregory of Nyssa. Proceedings of the Fifth international colloquium on Gregory of Nyssa* (Mainz, 6-10 September 1982), ed. by A. Spira, Cambridge 1984 (Patristic Monographs Ser. XII), 1-18.
- Stabilität und Instabilität in der Ethik der Griechen. Zum Problem der Grenzenlosigkeit im westlichen Denken, *ZRGG XXXVI* (1984) 115-130.
- Le temps d'un homme selon Aristote et Grégoire de Nysse. Stabilité et instabilité dans la pensée grecque, in: *Le temps chrétien de la fin de l'Antiquité au Moyen Age, IIIe-XIIIe siècles*, Paris 9-12 mars 1981 (Colloques internationaux du CNRS No 604), Paris 1984, 283-294.
- Volkstümlichkeit und Kunst in der griechischen Väterpredigt des 4. Jahrhunderts, *JÖByz XXXV* (1985) 55-73.
- Angst und Hoffnung in der Antike, in: *AINIGMA. Festschrift für Helmut Rahn*, hg. von Freyr Roland Varwig, Heidelberg 1987, 129-181.
- The impact of Christianity on ancient rhetoric, in: *Studia Patristica XVII,2. Papers of the 1983 Oxford patristics conference: critica, classica, ascetica, liturgica*, ed. by Elizabeth A. Livingstone, Kalamazoo, Mich. Cistercian Publ. & Leuven Peeters 1989, 137-153.
- Leidenschaft und Vernunft im Denken der Griechen, *The Neesima-Lectures of Doshisha*, Kyoto 1992.

Gregor von Nyssa, *De Beatitudinibus*, oratio II: «Selig sind die Sanftmütigen; denn sie werden das Erdreich besitzen» (Mt 5,4), in: Gregory of Nyssa: Homilies on the Beatitudes. An English Version with Commentary and Supporting Studies. Proceedings of the Eighth International Colloquium on Gregory of Nyssa (Paderborn, 14-18 September 1998), ed. by H. R. Drobner & A. Viciano, Leiden u.a. 2000, 111-138.

Unveröffentlichte Vorträge

Artikel in der FAZ

Herausgeber:

Patrologia. Beiträge zum Studium der Kirchenväter, hg. von. A. Spira, H.R. Drobner, C. Klock.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Φύλο και Θρησκεία. Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία [χειμερινό πρόγραμμα 2002-2003], (Ἐποπτεία – Συντονισμός ὕλης: Παντελῆς Καλαϊτζίδης-Νίκος Ντόντος), ἐκδ. ΙΝΔΙΚΤΟΣ, Ἀθῆναι 2004.

Ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἰνδικτος» καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Δημητριάδος καὶ Ἄλμυροῦ, κυκλοφορήθηκε ὁ συλλογικὸς Τόμος, μὲ θέμα: «Φύλο καὶ Θρησκεία. Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία», τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν οἱ Εἰσηγήσεις διακεκριμένων ἐπιστημόνων τῆς θεολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, στὸ χειμερινό πρόγραμμα 2002-2003 τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος καὶ Ἄλμυροῦ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ὅπως πάντα, ἐπελέγεται γιὰ συζήτηση καὶ διάλογο ἓνα θέμα, ὄχι τόσο εὐκόλο ἀλλὰ μὲ ἀρκετὲς δυσκολίες, συγχρόνως ὅμως καὶ ἐπίκαιρο ὅσο καὶ ἐπώδυνο, τὸ ὁποῖο ἀπασχολεῖ τὴ θεολογικὴ σκέψη καὶ τὴ σύγχρονη διανόηση καὶ φιλοσοφία.

Στὰ τέσσερα χρόνια λειτουργίας της, ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν, μὲ τὴν πνευματικὴ καθοδήγηση τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Δημητριάδος καὶ Ἄλμυροῦ κ. Ἰγνατίου, ἀσχολεῖται πάντοτε μὲ θέματα ἐπίκαιρα καὶ σημαντικά, τὰ ὁποῖα «κεντρίζουν» τὴν αὐτοσυνειδησία τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ συγχρόνως, τὶς περισσότερες φορές, ἀποτελοῦν «τομὲς» στὴ σύγχρονη πραγματικότητα καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ὅπως π.χ. «Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατολογία» (2000-2001), «Ὁρθοδοξία καὶ Νεωτερικότητα» (2001-

2002), «*Ὁρθοδοξία καὶ Ἑτερότητα*» (2002). Ἀνάλογο εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ παρόντος Τόμου, «*Φύλο καὶ Θρησκεία. Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία*», τὸ ὁποῖο σχετίζεται ἄμεσα καὶ μὲ τὸ ἐπόμενο θέμα, τοῦ χειμερινοῦ προγράμματος 2004-2005 τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας, σχετικὰ μὲ τὴ «*συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας*».

Τὸ περιεχόμενο τοῦ Τόμου ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ζητήματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ ἔχουν τεθεῖ στὸ «*περιθώριο*» τῆς ἐκκλησιαστικῆς προβληματικῆς, ἐντούτοις, γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ καὶ αὐτοσυνειδησία, ἴσως ἀνομολόγητα, δὲν ἔχουν χάσει ποτὲ τὴν ἐπικαιρότητά τους καὶ τὴ σπουδαιότητά τους. Οἱ σύγχρονες προκλήσεις ὁμως φαίνεται, ὅτι ὀδήγησαν ἀναγκαστικὰ πλέον, τόσο τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία ὅσο καὶ τὴν Ἐκκλησία, νὰ ἀποβάλλουν τὴν ἀπομονωτικὴ ἐσωστρέφειά τους καὶ τὴν τάση αὐτοδικαιωτισμοῦ τους, καὶ νὰ κινηθοῦν πέραν ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἱκανοποίησης μιᾶς «*παραδοσιομανίας*», ὥστε νὰ δοῦν κατὰματα τὴν πραγματικότητα καὶ τίς προκλήσεις τῆς σύγχρονης ἐποχῆς καὶ τελικὰ νὰ μπορέσουν, τουλάχιστον, νὰ προβληματιστοῦν καὶ νὰ συζητήσουν γιὰ ἓνα τέτοιο ζήτημα, ἐλεύθερα καὶ ἐποικοδομητικὰ, χωρὶς προκαταλήψεις, ἐπιφυλάξεις ἢ ὑπεκφυγές.

Ἔτσι τὸ «*ἀνοικτὸ ἐργαστήρι σκέψης καὶ διαλόγου*», ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ, κλήθηκε καὶ πάλι πρωτόβουλα, νὰ ἐνεργοποιήσῃ τὴ ριζοσπαστικότητα τῆς ὀρθόδοξης θεολογικῆς σκέψης, καὶ νὰ παραδεχθεῖ μὲ εὐλικρίνεια καὶ ἐντιμότητα τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ νὰ διαλεχθεῖ γιὰ ἓνα ζήτημα καθαρὰ ἐκκλησιαστικό, τὸ ὁποῖο ὁμως ἔχει καὶ ἄλλες διαστάσεις. Ἄν καὶ ὡς πρόβλημα, γιὰ τὴν σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη, εἶναι ἀντιδάνειο, ὡς «*εἰσαγόμενο*», τοῦ σύγχρονου διομολογιακοῦ διαλόγου, ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν δὲν δίστασε νὰ δώσει τὴ δικὴ της μαρτυρία καὶ τὸν γόνιμο προβληματισμὸ τῆς, μέσα ἀπὸ τὴ φωνὴ καὶ τίς μελέτες τῶν διακεκριμένων εἰσηγητῶν καὶ τῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων.

Τὸ θέμα, τόσο ἀπὸ ἄποψη πατερικῆς θεολογίας καὶ προβληματικῆς, ὅσο καὶ ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, κυρίως ὡς πρὸς τὴ σχέση «*φύλου καὶ ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος*», εἶναι ὀριοθετημένο, ἔστω καὶ ἂν, ἰδεολογικὲς κακοήθειες καὶ συντηρητικὲς ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος, προκάλεσαν ἀρκετὰ προσκόμματα, δυσκολίες καὶ ἀμηχανία, στὸν σύγχρονο θεολογικὸ λόγο, ὥστε μέχρι σήμερα νὰ δυσκολευόταν νὰ ξανασυζητηθεῖ, γιὰ τὴ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία, ἔστω καὶ μὲ ἀφορμὴ τίς ἀνθρωπολογικὲς ἀφετηρίες, ἐκκλησιολογικὲς προϋποθέσεις καὶ «*φεμινιστικὲς*» προκλήσεις τῆς δυτικῆς προβληματικῆς. Ἡ ὑπέρβαση ὁμως φαίνεται ὅτι ἐπιτεύχθηκε, καὶ μάλιστα μὲ ἀρκετὴ δυναμικότητα, ἀφοῦ τὰ ἐρωτήματα, ὅπως τίθενται στὸ παρόντα

Τόμο, μέσα από τις Εισηγήσεις και το θέμα της στρογγυλής τράπεζας «*Θρησκείες και Γυναίκα. Το πρόβλημα της βίας και του φονταμενταλισμού*», επιβεβαιώνουν την επικαιρότητα και την αναγκαιότητα, επιπλέον δέ την ευρύτητα και τη δυναμικότητα του δλου προβλήματος. Το θέμα απασχολούσε, απασχολεί και θα συνεχίσει να απασχολεί, για ακόμη πολλά χρόνια, τις κοινωνίες, τις θρησκείες, τις εκκλησίες, τις κοινωνικές ομάδες και τη διανόηση, δικαιώνοντας έτσι και τις προσδοκίες του δλου έγχειρήματος. Η Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, της Ίερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος και Ἄλμυρού, έδωσε το δικό της βήμα, όχι μόνο στο θεολογικό κόσμο του Βόλου και της Μαγνησίας, αλλά και ολόκληρης της ελληνικής θεολογικής κοινότητας και φιλοσοφικής διανόησης, ώστε να τοποθετηθεί, να προβληματιστεί, και να διαλεχθεί για τη θεολογική θεώρηση του φύλου, για την ποιμαντική και θεολογική αξιοποίηση των ανδρῶν και τῶν γυναικῶν, αλλά και για να έρμηνεύσει δύσκολα θεολογικά και εκκλησιαστικά ζητήματα, και κοινωνικά προβλήματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὴν σύγχρονη θεολογική σκέψη, και μάλιστα τὴν ὀρθόδοξη, ἐξαιτίας τῶν συγχρόνων προκλήσεων, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὴ λεγόμενη «*φεμινιστική θεολογία*», τὸ γυναικεῖο ζήτημα, τὴν ἐκκοσμιευμένη ἐκκλησιολογία, τὴν οἰκουμενική κίνηση, τὴν ἀλλοτριωμένη ἀντίληψη γιὰ τὸν μοναχισμό και κυρίως ἀπὸ ἕναν ἀντορθόδοξο και ἀπολυτοποιημένο κληρικαλισμό, φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται πολλές φορές μὲ τὸ μανδύα ἑνὸς ἀκρατοῦ φονταμενταλισμοῦ και ἑνὸς ἀκραίου φανατισμοῦ, ἀποκλείοντας κάθε δυνατότητα διαλόγου ἢ συζήτησης. Η Ακαδημία Θεολογικών Σπουδῶν ὁμως δὲν ἀπέφυγε τὸ διάλογο. Μὲ εὐλικρίνεια, εὐθύτητα, καθαρότητα σκέψης και ἔντιμα, προσπάθησε νὰ ἀγγίξει ἀκόμα και τὸ τόσο ἐπίμαχο, ὅσο και ἐπίκαιρο ζήτημα «*τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν*» και τοῦ θεσμοῦ τῶν «*διακονισσῶν*». Τὸ σημαντικό εἶναι, ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα ἐξετάστηκαν στὰ πλαίσια τοῦ καθαροῦ και κρυστάλλινου θεολογικοῦ λόγου τῶν πατέρων και στὰ ὄρια τῆς ζώσας παράδοσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ὅπως ἄλλωστε ἐπιβεβαιώνεται και ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν γενομένων Εισηγήσεων.

Μπορεῖ τέλος, σὲ ὅλα τὰ παραπάνω νὰ μὴν δόθηκαν ἀπαντήσεις τοῦ τύπου μιᾶς «*συνταγογραφούμενης λύσης ἢ ὁδηγίας*», ὅπως συνήθως ἀναμένουμε, αὐτὸ ἄλλωστε δὲν εἶναι πάντοτε ἐφικτό, οὔτε πιστεύω ὅτι ἀποτελεῖ και τοὺς σκοποὺς τῶν συγκεκριμένων ἀκαδημαϊκῶν συναντήσεων. Τὰ διαπραγματευόμενα θέματα ὁμως ξεπέρασαν ἀρκετοὺς σκοπέλους, κυρίως ἰδεοκρατικούς. Ὁ διάλογος ἐπίσης, πού προκλήθηκε μέσα ἀπὸ τις 485 συνολικά σελίδες τοῦ τόμου, ἐπιβεβαιώνει, ὅτι ὁ θεολογικὸς λόγος τῆς Ὁρθοδόξιας μπορεῖ και πρέπει νὰ ξεπεράσει τὸν ἱστορισμό του και νὰ δώσει ἕνα μὴ-

νυμα ἐλπίδας, καὶ αὐτὸ τὸ πετυχαίνει ὅταν ἡ μὲν θεολογία ὑπερβεῖ τὸν στεῖρο ἀκαδημαϊσμό της, ὁ δὲ ἐκκλησιαστικός λόγος της, τὰ ὅρια μιᾶς ἐγκλωβισμένης θρησκευτικότητας. Τότε μόνο ἡ ποιμαίνουσα Ἐκκλησία καὶ ἡ διδάσκουσα Θεολογία θὰ μπορέσουν νὰ προσεγγίσουν τὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης καὶ ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, μὲ ζωντανὸ λόγο καὶ νὰ ἀπαντήσουν μὲ ριζοσπαστικότητα. Φαίνεται, ὅτι κάτι ξεκίνησε νὰ γίνεται καὶ θὰ συνεχίσει νὰ γίνεται στὴν Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν, στὸ Βόλο, σὲ ἓνα τόπο, «*μὲ μακρὰ παράδοση πολιτισμοῦ... ἓνα χῶρο διακινήσεως καὶ ἀνταλλαγῆς ἰδεῶν καὶ πνευματικῶν ρευμάτων*», ὅπου ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ πρωτοστατεῖ καὶ συμβάλλει σημαντικά.

Ἡ καλαισθητὴ προσπάθεια τῶν ἐκδόσεων «*Ἰνδικτος*» ἀποτελεῖ μία ἐγγύηση, ἀλλὰ καὶ προδιαθέτει τὸν ἀναγνώστη γιὰ μία κατὰ πάντα ποιοτικὴ θεώρηση τοῦ περιεχομένου τοῦ τόμου. Φαίνεται, ὅτι ἡ προηγηθεῖσα ἐκδοση τῶν συναντήσεων, μὲ θέμα «*Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατολογία*», ἀλλὰ καὶ αὐτή, ἡ ὁποία προσφάτως ἀκολούθησε, μὲ θέμα «*Ἰσλάμ καὶ Φονταμενταλισμός- Ὁρθοδοξία καὶ Παγκοσμιοποίηση*», ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ, ἀπετέλεσε ἀφενὸς μὲν τὸ πρότυπο, γιὰ κάθε ἄλλη ἐκδοτικὴ παρουσία τῶν θεμάτων τῆς Ἀκαδημίας τῶν Θεολογικῶν Σπουδῶν, ἀφετέρου δὲ τὴ θεολογικὴ βάση καὶ προϋπόθεση γιὰ κάθε ἄλλη θεολογικὴ θεώρηση, ἐξέταση καὶ περαιτέρω προσέγγιση ὁποιοδήποτε μελλοντικοῦ θέματος. Αὐτὸ εἶναι ὄχι μόνον εὐχάριστο γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, ἀλλὰ καὶ εὐόλινο γιὰ κάθε σκεπτόμενο ἐπιστήμονα καὶ προβληματιζόμενο ἀναγνώστη.

Τέλος ἐπαίνους ὀφείλουν οἱ πάντες στοὺς δύο ἐπιμελητὲς τῆς ὕλης, τοὺς κ.κ. Παντελεῆ Καλαϊτζίδη καὶ Νίκο Ντόντο, γιὰ τὴν ὅλη ἐποπτεία καὶ τὸν συντονισμό, ἰδιαίτερα δὲ στὸν πρῶτο, γιὰ τὸν ἰδιαίτερο ζῆλο ποὺ ὑποδεικνύει ὥστε τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας τῶν Θεολογικῶν Σπουδῶν νὰ ἔχει φωνή, σκέψη, προβληματισμό, ἀξιοπιστία καὶ ἐπικαιρότητα.

Ἄρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΣΑΒΒΑΤΟΣ

Γεωργίου Θ. Ζαχαρόπουλου, *Θεοφάνης Νικαίας (1380/1). Ὁ Βίος καὶ τὸ Συγγραφικὸ του Ἔργο*. Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Θεσσαλονίκη 2003.

Ὁ κ. Γεώργιος Θ. Ζαχαρόπουλος προέβη εἰς ἐκδοσιν τοῦ ἤδη ἐκδιδόμενου ἔργου τοῦ Θεοφάνους Νικαίας «*Περὶ θαβωρίου φωτός, λόγοι πέντε*», μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι διορθώνει τοὺς προηγηθέντας, τεκμηριώνει τὸ βέλτιστον

τῆς ἐκδόσεώς του καὶ μὲ προσοχὴν παραθέτει ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα τῶν διορθώσεων του εἰς τὸ «Παράρτημα» τῆς ἐκδόσεώς του.

Τὸ παρὸν σημείωμα δὲν ἐπέχει θέσιν βιβλιοκρισίας, ἀλλὰ θέλει νὰ ἐπισημάνῃ *grosso modo* ὠρτισμένα στοιχεῖα:

I) Εἰς τὴν σελ. 311 τοῦ βιβλίου του ὁ κ. Ζαχαρόπουλος παραθέτει ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν κώδικα Oxon. Baroc. gr. 193, f. 78v, στίχ. 14-16, ἔνθα ὁ κῶδιξ παραδίδει τὸν ὄρον **οἰκειότερον** (καὶ ἄνωθεν τοῦ **οἰκεί...** ἔχει προστεθῆ ἢ... μισὴ λέξις **ἐγγυ**), καὶ ἐν συνεχείᾳ παραδίδει τὸ ἀντίστοιχον ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Χαραλάμπους Γ. Σωτηροπούλου (*Θεοφάνους Γ' Ἐπισκόπου Νικαίας, Περί θαβωρίου φωτός λόγοι πέντε, Τὸ πρῶτον νῦν ἐκδιδόμενοι – Εἰσαγωγή-Κείμενον, Ἀθήναι 1990*), διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐσφαλμένως ὁ κ. Σωτηρόπουλος τὸ **οἰκειότερον** ἀνέγνωσε **ἐγγύτερον**. Τὸ περιεργὸν δὲ εἶναι ὅτι ὁ κ. Ζαχαρόπουλος, εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον τῆς ἐκδόσεώς του, υἰοθετεῖ τὸν ὄρον, πὺν εἶχεν ἤδη υἰοθετήσει ὁ κ. Σωτηρόπουλος, ἥτοι τὸν **ἐγγύτερον** καὶ ὄχι τὸν **οἰκειότερον**.

Ἐδῶ ὁ κ. Ζαχαρόπουλος διαπράττει διπλοῦν σφάλμα:

α) Ἐλησμόνησε νὰ διαβάσῃ καὶ νὰ προσέξῃ τὸ apparatus criticus τῆς ἐκδόσεως τοῦ X. Σωτηροπούλου, ἔνθα σημειώνεται: **στ. 339 ἐγγύτερον PM: οἰκειότερον et supra οἰκει add. ἐγγυ B**.

β) Δὲν ἐπιδεικνύει ἐπιστημονικὴν εὐαισθησίαν νὰ σημειώσῃ εἰς τὸ apparatus criticus τῆς ἐκδόσεώς του (σελ. 297, στ. 324), ὡς ὄφειλε, μὲ τὸν συνήθη τρόπον ἀναφορᾶς, τὸ ὄνομα *Σωτηρόπουλος*, ἐφ' ὅσον αὐτὸς εἶχεν υἰοθετήσει εἰς προηγουμένην ἔκδοσιν τὸν ὄρον.

II) Παρεμφερὲς σφάλμα, ἀλλὰ σπουδαιότερον, διαπράττει ὁ κ. Ζαχαρόπουλος καὶ εἰς τὴν σελ. 312 τοῦ βιβλίου του, ἔνθα παραθέτει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν κώδικα Oxon. Baroc. Gr. 193, f. 40v, στ. 11-13, ὑπογραμμίζων τὸν ὄρον **γινόμενον** καὶ συγχρόνως τὸ ἀντίστοιχον ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ X. Σωτηροπούλου, ἔνθα παραδίδεται ἀντὶ **γινόμενον** ὁ ὄρος **ἠνωμένον** καὶ τοῦτο τὸ θεωρεῖ σφάλμα.

Καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν αὐτὴν ὁ κ. Ζαχαρόπουλος περιπίπτει εἰς τὸ ἴδιον διπλοῦν σφάλμα:

α) Ἄγνοεῖ τὸ apparatus criticus τῆς ἐκδόσεως τοῦ X. Σωτηροπούλου, σελ. 234, ἔνθα καταγράφεται: **στ. 218 ἠνωμένον PPM: γινόμενον B**. Τοῦτο ἐρμηνευόμενον σημαίνει ὅτι οἱ τρεῖς κώδικες PPM παραδίδουν τὸν ὄρον **ἠνωμένον**, τὸν ὅποιον καὶ υἰοθετεῖ ὁ Σωτηρόπουλος, καὶ ὅτι ὁ κῶδιξ B (= ὁ Baroc. Gr. 193) παραδίδει τὸν ὄρον **γινόμενον**. Ἄρα, δὲν ὑπάρχει λανθασμένη ἀνάγνωσις.

β) Τὸν ὄρον **ἠνωμένον** τὸν υἰοθετεῖ ὁ X. Σωτηρόπουλος, διότι θεολο-

γικῶς αὐτὸς ἀρμόζει καὶ ὄχι ὁ ὄρος **γινόμενος**· αὐτὸν τὸν ὄρον εἰς τὴν συνέχειαν υἰοθετεῖ καὶ ὁ κ. Ζαχαρόπουλος (βλ. σελ. 212, στ. 210), μόνον ποὺ δὲν ἐπέδειξε τὴν ἐπιστημονικὴν εὐαισθησίαν καὶ δεοντολογίαν νὰ ἀναφέρῃ εἰς τὸ apparatus criticus τῆς ἰδικῆς του ἐκδόσεως ὅτι ὁ ὄρος αὐτὸς παραδίδεται ἤδη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ X. Σωτηροπούλου.

III) Εἰς τὴν σελ. 195, στ. 50 τῆς ἐκδόσεως τοῦ X. Σωτηροπούλου προτίθεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τὸ ἄρθρον <ἦ> εἰς τὸ ἐδάφιον τοῦ Μ. Βασιλείου, διότι ὄντως εἰς τὸ κείμενον τοῦ Μ. Βασιλείου (PG 32,180C) ὑπάρχει καὶ τὸ ἄρθρον. Ὁ κ. Ζαχαρόπουλος (σελ. 156, στ. 42) δὲν ἀναφέρει, ὡς ὄφειλε, τὴν προσθήκην τοῦ ἄρθρου εἰς τὸ apparatus criticus, τὸ ὁποῖον, ἐὰν δὲν ἠγνοεῖ ὁ Θεοφάνης, ἴσως εἰς τὸ ἰδιόγραφον νὰ τὸ παρέδιδε. Καὶ ὅταν γίνεται ἀποκατάστασις κειμένου, ὁ ἔλεγχος τῶν παραδιδομένων ἐδαφίων ἐπιβάλλεται καὶ καταγράφεται εἰς τὸ apparatus criticus.

IV) Τὸ αὐτὸ κάμνει καὶ εἰς τὴν σελ. 251, στ. 352, ἔνθα πρὸ τοῦ **ὡσαύτως** ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης (Ψ/διονύσιος) ἔχει τὸ <ἀει> (PG 3,260D) (βλ. X. Σωτηροπούλου, σελ. 262, στ. 371). Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἢ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου, τὴν ὁποίαν, εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, εἶχεν ἤδη κάμει ὁ Migne· παραβλέπει λοιπὸν καὶ τὸν Migne καὶ τὸν X. Σωτηρόπουλον.

Ταῦτα διὰ τὴν ἀλήθειαν.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Γ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

Heinrich Beck, *Dimensionen der Wirklichkeit. Argumente zur Ontologie und Metaphysik*. Σελ. 231. Ἐκδόσεις Peter Lang, Frankfurt am Main 2004. (Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Τόμος 23).

Ἡ ἀξία τῆς φιλοσοφίας ὡς θεραπαινίδας τῆς ἀλήθειας καὶ τρόπου ζωῆς τοῦ πνεύματος κάνει τὸ φιλοσοφικὸ λόγο πάντα, καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ μας ποὺ ἀυξάνεται ὁ ἀποπροσανατολισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπικρατεῖ σύγχυση στὴ νοσηματοδότηση τῶν πράξεών του, ἐπικαιρο.

Στὸ νέο του αὐτὸ βιβλίον, γραμμένο μὲ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ ὑπευθυνότητα, μὲ σαφήνεια στὴ γλῶσσα καὶ διαύγεια στὴ διάκριση τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, μὲ ἀβίαστη ροὴ τοῦ λόγου καὶ κίνηση στὴν ἔκφραση, ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Bamberg τῆς Γερμανίας Heinrich Beck στοχάζεται δημιουργικὰ στὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι ἡ πραγματικότητα». Ἕνα ἐρώτημα ποὺ προβάλλει πάντα σὲ κάθε ἐπιστημονικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ προσέγγιση τοῦ γεγονότος τῆς γνώσης ὡς βασικὸ πρόβλημα ὄντολογίας

και Μεταφυσικής. Το βασικό αυτό ερώτημα που τέθηκε από όλους τους πολιτισμούς και προσεγγίστηκε διαφορετικά δεν εξετάζεται εδώ καθαρά ιστορικά αλλά συστηματικά, με αναφορές όμως ιστορικές, και ο μελετητής του βιβλίου προκαλείται να αντιπαρατεθεί κριτικά με τη βασική συνισταμένη της σκέψης του συγγραφέα που κινείται στο τριπλό σχήμα της *πληροφόρησης, επιχειρηματολογίας και αιτιολόγησης*. Ο συγγραφέας δίνει ιδιαίτερη σημασία στη σαφήνεια και διαφάνεια των θέσεων του και παραθέτει ερμηνείες των εξειδικευμένων φιλοσοφικών όρων.

Το βιβλίο περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια.

Στο πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο ο συγγραφέας θέτει από την αρχή τον άναγνώστη *in media res* με το ερώτημα για το αντικείμενο και την αξία της γνώσης. Δίδεται μια σύντομη έκθεση της ιστορικής πορείας του ερωτήματος και των πλέον κατάλληλων γνωσιολογικών μεθόδων, ώστε να κατανοηθεί ή έννοια της Όντολογίας και της Μεταφυσικής στη διαφοροποίησή της από τη Γνωσιολογία.

Το δεύτερο κεφάλαιο αφιερώνεται στην έννοια του Όντος με μια συστηματική - μεθοδική προσέγγιση της Όντολογίας και Μεταφυσικής ως επιστήμης του Είναι.

Οι διαπιστώσεις του δεύτερου κεφαλαίου οδηγούν στο τρίτο κεφάλαιο που αφορά στην ενέργεια του Είναι και την υπερβατική του δομή. Άφηρητική θέση του συγγραφέα είναι ότι το Όν είναι Όν, γιατί ενεργεί. Σε τρία επίπεδα κινείται ο στοχασμός του συγγραφέα. Πρώτον καταγράφεται ο ενεργειακός χαρακτήρας του Είναι ως κυκλική κίνηση, ή όποια σε δεύτερο στάδιο προσεγγίζεται στο υπερβατολογικό νόημα της ενότητας και αλήθειας και ερμηνεύεται σε τρίτη διάσταση ως αγαθό και ωραιότητα, τα όποια αποτελούν προσδιοριστικά της ενέργειας της ουσίας του.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται η πληρότητα του Είναι και οι κατηγορίες του. Διακρίνονται δύο βασικές απόψεις: 1. Το Είναι δεν είναι κάτι το στατικό αλλά κάτι το ενεργό, μια υπερβατολογική κίνηση. 2. Το Είναι δεν πρέπει να κατανοείται ως άφηρημένη σκέψη αλλά ως πληρότητα και τελειότητα.

Το τελευταίο καταληκτικό κεφάλαιο της μελέτης του ο στοχαστής φιλόσοφος Heinrich Beck το τιτλοφορεί «*Η απόλυτη αιτία του Είναι*». Στο κεφάλαιο αυτό διασταυρώνεται η φιλοσοφική με τη θεολογική σκέψη. Η πληρότητα της παράστασης του Είναι συμπίπτει με το Είναι ως «*πρόσωπο*» ή «*Θεός*». Η άπειρη θεία αιτία δεν δίδεται στη σκέψη μας άμεσα αλλά έμμεσα, δηλαδή μās «*μεταβιβάζεται*» μέσω του περιορισμένου Είναι του κόσμου ή άναφορά μας στο Θεό.

Άπο την άποψη της μορφής το βιβλίο του Heinrich Beck χαρακτηρίζεται,

όπως και τὸ προηγούμενο πλούσιο φιλοσοφικὸ συγγραφικὸ του ἔργο, ἀπὸ ζωντάνια, χάρι, ἀδρότητα καὶ σαφήνεια. Δύσκολες φιλοσοφικὲς ἔννοιες ἀναλύονται μὲ ἓνα ἐπαγωγὸ τρόπο πὺ κάνει τὴ μελέτη τοῦ βιβλίου συναρπαστική.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Johann Amos Comenius. *Wiederholte Ansprache an Baron Wolzogen / Iteratus ad Baronem Wolzogenium sermo*. Μετάφραση Otto Schönberger. Ἐκδότης Erwin Schadel. Σελ. 550. Ἐκδόσεις Peter Lang, Frankfurt am Main 2002. (Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Τόμος 22).

Ὁ Johann Amos Comenius (1592-1670) ἀνήκει στὴν ἀδελφότητα τῶν βοημῶν θεολόγων, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ συνεχιστὲς τῆς θρησκευτικοκοινωνικῆς κίνησης τῶν Hussiten, τῶν ὁπαδῶν τοῦ μεταρρυθμιστῆ Hus († 1415). Μετὰ τὴν παλινόρθωση τοῦ Καθολικισμοῦ στὴ Βοημία ὁ Comenius ὑποχρεώθηκε τὸ 1628 μαζί μὲ τὴν ἀδελφότητα νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πατρίδα του καὶ ἔζησε ὡς διδάσκαλος καὶ τέλος ἐπίσκοπος τῆς ἀδελφότητας στὴν Πολωνία, Ἀγγλία, Οὐγγαρία καὶ τὸ Ἄμστερνταμ, ὅπου καὶ πέθανε. Ὁ Comenius θεωρεῖται ὁ πατέρας τῆς νεότερης παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ εἰσηγητὴς τῆς διδασκαλίας μὲ ἐποπτικὲς μεθόδους. Ὡς μεταρρυθμιστῆς παιδαγωγὸς ἀπέκτησε παγκόσμια φήμη καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση χάρισε τὸ ὄνομά του σὲ ἓνα σημαντικό ἐκπαιδευτικὸ της πρόγραμμα. Ἔχει χαρακτηρισθεῖ ὡς «προφήτης τοῦ σχολείου», «δημιουργὸς τῆς σχολικῆς μεθοδολογίας», «διδάσκαλος τῶν ἔθνῶν», «μεγάλος φίλος τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τῶν νέων», «παιδαγωγικὴ μεγαλοφυΐα». Τὸ κυριότερο ἔργο του «Opera didactica omnia» (1657) μεταφράστηκε σὲ πολλὲς γλώσσες. Οἱ ἐμπειρίες του ἀπὸ τὸν τριακονταετῆ πόλεμο μὲ βάση τὴν κακὴ διαχείριση, τὶς ἄκαρπες φιλονικίες καὶ τὶς ὁμολογιακὲς ἔριδες τὸν ὁδήγησαν στὴ σύνταξη μιᾶς μεταρρύθμισης πὺ ἀπλώνεται σὲ τὶς σφαῖρες τῆς πολιτικῆς, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας, φωτίζει τὶς δημιουργικὲς δυνατότητες αὐτῶν τῶν τομέων καὶ ὑποδεικνύει τὴν ἁρμονικὴ τους σύμπραξη σὲ ἀνάλογους παγκόσμιους ὀργανισμοὺς (Dicasterium Pacis, Collegium Lucis, Concilium Oecumenicum). Αὐτὸ τὸ εἰρηνικὸ του σχέδιο τὸ θεμελιώνει ὁ Comenius στὸ ἀρχέτυπο τῆς *Τριάδας*, τὴν ὁποία περιγράφει ὡς *Δύναμη - Σοφία - Ἀγάπη* (potentia, sapientia, amor). Τὸ 1659-62 ὁ Comenius συνέγραψε ὀκτὼ ἔργα ἐναντίον τῆς αἵρεσης τῶν Σοκινιανῶν (Sozinianer), οἱ ὅποιοι μὲ ἰδρυτὴ τους τὸν ἰταλὸ Lelio Sozini (1522-1562) ἀπέρριπταν τὸ τριαδικὸ δόγμα καὶ ὡς ἀντιτριαδικὴ θρησκευτικὴ κοινότητα

ξεκίνησαν από την Πολωνία και εξαπλώθηκαν στη Δ. Ευρώπη και Ἀμερική.

Ἡ παρούσα ἔκδοση ἀφορᾷ στο ἔγγραφο πού ἀπέστειλε τὸ 1659 ὁ Comenius στὸν αὐστριακὸ βαρῶνο Johann Ludwig von Wolzogen καὶ ἐξηγεῖ μὲ λεπτομέρειες τὴν ἀντιμετώπισή του στὴν ἀμφισβήτηση τῆς *Τριάδας* ἀπὸ τοὺς σοκινιανούς. Ὁ βαρῶνος Wolzogen (1599-1661) ἀνήκε σὲ διαμαρτυρούμενη ἐκκλησία, ἀλλὰ ἡ ἰδιαίτερη φιλολογικὴ του μόρφωση καὶ ἡ ἀξιαγάπητη φύση του μποροῦσαν νὰ τοῦ ἐγγυηθοῦν μιὰ ἰδιαίτερη θέση δίπλα στὸν Αὐτοκράτορα, κάτι ὅμως πού δὲν ἐπεδίωξε, γιατί ἀπέρριψε τὴν ἀξίωση νὰ ἀσπασθεῖ τὸν Καθολικισμό. Ἐγκατέλειψε τὴν Αὐστρία καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Πολωνία, ὅπου μελέτησε τὰ ἔργα τοῦ Sozini καὶ συνδέθηκε μὲ τὸν κύκλο τῶν σοκινιανῶν.

Τὸ ἔγγραφο παρατίθεται στὴν πρωτότυπη λατινικὴ γλῶσσα καὶ σὲ μετάφραση στὴ γερμανικὴ ἀπὸ τὸν Otto Schönberger μὲ παράρτημα σημαντικῶν σχολίων στὸ κείμενο ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Bamberg τῆς Γερμανίας καὶ ἐκδότη τοῦ τόμου Erwin Schadel. Ἀκολουθεῖ ἐκτενὴς ἱστορικὴ καὶ συστηματικὴ εἰσαγωγὴ σὲ ὀκτῶ ἀκόμη μελέτες τοῦ Comenius, τὶς ὁποῖες συνέγραψε τὰ ἔτη τῆς ἐξορίας του στὸ Ἄμστερνταμ (1659-62) καὶ ἀπευθύνονται στοὺς πολέμιους τῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν *Τριάδα* (*De Christianorum uno Deo, De quaestione, De irenico irenicorum, Oculus fidei, De iterato sociniano, Socinismi speculum, Admonitio tertia, A dextris et sinistris*).

Ἡ κριτικὴ αὐτὴ εἰσαγωγὴ ἀποσκοπεῖ νὰ φωτίσει ἱστορικὰ τὶς ἰδεολογικὲς συναρτήσεις, οἱ ὁποῖες παραθεωρήθηκαν καὶ ἀπωθήθηκαν τελείως ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας. Ὁ συγγραφέας ἀποβλέπει νὰ δείξει πόσο ἐπίκαιρες εἶναι οἱ ἐν λόγῳ μελέτες σὲ ἓνα ὄντο-τριαδικὸ ὀρίζοντα καὶ πόσο πολὺ συνεισφέρουν σὲ μιὰ καθολικὴ Χριστολογία τοῦ Λόγου στὴν ὑπέρβαση τῆς νεότερης διάστασης μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσης. Ἐπιθυμεῖ νὰ προσφέρει δυναμικὲς παρορμήσεις γιὰ μιὰ ὀντικά σταθερὴ μεταμοντερνικότητα μιᾶς εἰρηνικῆς παγκόσμιας κοινότητας τῶν ἔθνῶν.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Erwin Schadel, *Sehendes Herz (cor oculatum) – zu einem Emblem des späten Comenius. Prämodernes Seinsverständnis als Impuls für integral konzipierte Postmoderne*. Σελ. 114. Ἐκδόσεις Peter Lang, Frankfurt am Main 2003. (*Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Τόμος 21*).

Ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Bamberg τῆς Γερμανίας Erwin Schadel ἔχει καθιερωθεῖ στὴ σύγχρονη ἐπιστῆμη ὡς σημαντικὸς γνώστης τῆς τριαδικῆς καὶ ἀντιτριαδικῆς φιλοσοφικῆς βιβλιογραφίας. Ὁ Erwin Schadel, ὅπως σημειώνει στὸν πρόλογο τῆς παρούσας ἔκδοσης, ὁ Werner Korthaase, δὲν εἶναι ὁ συγγραφέας κομενιολόγος ποὺ συλλέγει, ταξινομεῖ καὶ ἐκθέτει μόνον τὸ ὕλικό του. Κατέχει τὰ ἔργα τοῦ Comenius, ιδιαίτερα ἐκεῖνα τῆς ἀντισοκινιανῆς περιόδου, καὶ δὲν ἀρκεῖται ἀπλὰ στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ προωθεῖ συστηματικὰ τὴν τριαδικὴ σκέψη τοῦ Comenius.

Ἡ παρούσα μελέτη τοῦ Erwin Schadel ἀφορᾷ σὲ ἓνα παραδειγματικὸ ἔμβλημα ποὺ δημοσίευσε ὁ Comenius τὰ ἔτη τῆς ἑξορίας του στὸ Ἄμστερνταμ (1592-1670), ἐποχὴ τῆς ἀντιπαράθεσής του μὲ τοὺς σοκινιανούς.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ἔμβλημα στὴν ἀρχαία τέχνη ἦταν διακοσμητικὸ μωσαϊκὸ καὶ ιδιαίτερα στὴ Μνημονικὴ χρησίμευε στὴν ἔκφραση, μέσῳ τῆς αἰσθητικῆς παράστασης, μιᾶς ὑπεραισθητῆς ἐννοιολογικῆς συνάραξης. Τὸ ἔμβλημα ὑπῆρξε διαπολιτιστικὸ σύμβολο καὶ καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα στὴν Ἀναγέννηση καὶ τὸ Μπαρόκ.

Γιὰ τὸν Comenius τὸ ἔμβλημα εἶναι ἀναγωγὴ τῆς πνευματικῆς ἐννοίας σὲ αἰσθητὸ ἀντικείμενο (*reductio intelligibilis ad sensuale*). Στὸ ὑπὸ ἐξέταση ἔμβλημα ὁ Comenius βλέπει στὸ *περιστέρι* τὴν *κοινοβία* καὶ τὸν *ἀετὸ* τρεῖς διαφορετικοὺς τρόπους τῆς ἀνθρώπινης αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς κοσμικῆς κατανόησης καὶ ἐρμηνεύει συμβολικὰ τὴ γνωσιοθεωρητικὴ του σκοποθεσία. Στὴν ἐρμηνεία του στὸ ἔμβλημα ὁ Comenius ἀναφέρεται σὲ μιὰ τριπλὴ ἐξειδίκευση ποὺ διασαφηνίζεται μὲ τὴν ὑπογραφή στὴ βάση. Ἡ ὑπογραφή (*subscriptio*) ἐκφράζει τὸ τυπικὸ μέρος τοῦ ἐμβλήματος, ἡ εἰκονικὴ παράσταση (*pictura*) εἶναι ἡ δευτέρη ἐξειδίκευση καὶ ἡ ἐπιγραφή (*inscriptio*) «Ὁφθαλμὸς τῆς πίστεως» (*Oculus fidei*) μὲ τὸ ὄνομα «Ἰησοῦς» μαζὶ μὲ τὸν ἥλιο πάνω ψηλὰ ἢ τρίτη. Στὴν ἐπιγραφή «ἡ καρδιὰ χωρὶς ὀφθαλμὸ» παραπέμπει στὴν πίστη χωρὶς λόγο, «ὁ ὀφθαλμὸς χωρὶς καρδιά» στὸ δόλιο λόγο χωρὶς πίστη καὶ τὰ δύο τέλος ἐκτίθενται θετικὰ στὴ «βλέπουσα καρδιά» (*cor oculatum*) ὡς φωτισμένη πίστη. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Erwin Schadel στὰ τρία σύμβολα ἀποτελεῖ ἱστορικὴ καὶ συστηματικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἐμβλήματος καὶ παραπέμπει στὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς «διαφώτισης» τῆς ρασιοναλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ. Γιὰ τὸν Comenius «ἡ πίστη δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυφλὴ ἀλλὰ νὰ βλέπει καὶ νὰ βιώνεται στὴν ἐρμηνεία τῶν λογικῶν αἰτίων τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ» (*Fides non sit caeca, sed oculata, mysteriorum dei rationes explicare gnara*). Οἱ τρεῖς αὐτὲς θέσεις συμβολίζονται μὲ τρεῖς τύπους πτηνῶν. Στὴν «πίστη χωρὶς λόγο» ἀντιστοιχεῖ ἡ ἄθω-

ότητα του *περιστεριοῦ* σύμφωνα με τὸ Ματθ. 10,16. Ὁ «λόγος χωρὶς πίστη» ἐκπροσωπείται μετὰ τὴν *κουκουβάγια* ποὺ ἐμφανίζεται στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας καὶ δὲν εἶναι ὄρατὴ. Ὁ *ἀετὸς* ποὺ προσφέρει μιὰ «βλέπουσα καρδιά» εἰσάγεται, σύμφωνα με τὸν Ἰωβ 39,27, ὡς πτηνὸ τῆς Βίβλου ποὺ κατασκευάζει τὴ φωλιά του στὰ ὕψη.

Μετὰ ἀπὸ μιὰ ὑποδειγματικὴ κριτικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ἐμβλήματος «Oculus fidei» στὸ πρῶτο κεφάλαιο ὁ συγγραφέας ἀφιερώνει ἕνα δεῦτερο σύντομο κεφάλαιο στὸ συμβολισμό τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἡλίου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, τὸ Νεοπλατωνισμό καὶ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ Μεσαίωνα, ἰδιαίτερα τὸν Bonaventura, ἀφομοιώθηκε ἀπὸ τὸν Comenius.

Στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου ὁ Erwin Schadel δικαιολογεῖ ὄντολογικὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Comenius νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ μετοχὴ στὸ «φωτεινὸ» Λόγο, τὸ Χριστὸ ὡς Υἱὸ Θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸ ἐσχατολογικὸ πλήρωμα τῆς παγκοσμίου τοῦ Χριστιανισμοῦ.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Erwin Schadel (ἐκδ.), Johann Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Deutsch - tschechisches Kolloquium anlässlich des 75. Bebutstages von Heinrich Beck (Universität Bamberg, 13-16 April 2004). Σελ. 610. Ἐκδόσεις Peter Lang, Frankfurt am Main 2005. (Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Τόμος 24).

Ὁ παρῶν συλλογικὸς τόμος περιέχει εἰσηγήσεις τοῦ διεπιστημονικοῦ γερμανο-τσεχικοῦ Συνεδρίου ποὺ ἔλαβε χώρα στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Bamberg τῆς Γερμανίας τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 2004 μετὰ τὴν εὐκαιρία τῶν 75 γενεθλίων τοῦ καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφίας Heinrich Beck. Τὸ θέμα τοῦ Συνεδρίου ἦταν ἀφιερωμένο στὸν Johann Amos Comenius ὡς διανοητὴ μιᾶς δημιουργικῆς εἰρήνης. Τὸ Συνέδριο ἀποτελεῖ ἔμπρακτὴ ἐπιστημονικὴ προσφορὰ τοῦ Διεθνoῦς προγράμματος μετὰ τίτλο «Δημιουργικὴ εἰρήνη μέσω τῆς συνάντησης τῶν παγκόσμιων πολιτισμῶν» ποὺ ἐμπνευστὴς του καὶ Νέστορας τῆς διαπολιτισμικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ καθηγητὴς Heinrich Beck.

Στὶς σημαντικὲς εἰσηγήσεις τῶν γερμανῶν καὶ τσέχων ἐπιστημόνων ἐπισημαίνεται ἡ μεγάλη ἐπικαιρότητα τῆς σκέψης τοῦ Comenius γιὰ τὴ σύγχρονη θεματικὴ τῆς παγκοσμιοποίησης. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ πρόταση τοῦ Comenius ποὺ περιέχει τὶς πολιτικὲς, φιλοσοφικὲς καὶ θρησκευτικὲς συνιστώσες ἐκφράζει τὴ δραστικὴ δυνατότητα μιᾶς «δημιουργικῆς εἰρήνης» τῶν

λαῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν. Μὲ τὸν ὄρο «δημιουργικὴ εἰρήνη» νοεῖται μιὰ τάξη ποῦ δὲν ἐπιβάλλεται ἔξωθεν ἢ ἐκ τῶν ἄνω ἀλλὰ θεμελιώνεται ἐσωτερικά, γιατί ἐκφράζει τὴ βασικὴ δομὴ τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ εἰσηγήσεις δημοσιεύονται ἐνταγμένες σὲ δύο βασικὲς ἐνότητες τοῦ Συνεδρίου. Ἡ πρώτη ἐνότητα στὰ πλαίσια τῆς «πληροφόρησης» γιὰ τὶς μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες τοῦ Comenius περιέχει τὶς θεματικὲς: Σκέψεις γιὰ τὴν εἰρήνη στοὺς πρώιμους νέους χρόνους· ἡ παιδαγωγικὴ εἰρήνη τοῦ Comenius καὶ οἱ συγκεκριμένες του εἰρηνικὲς προσπάθειες· θεολογικὰ στοιχεῖα τῆς παγκόσμιας μεταρρύθμισης. Ἡ δεύτερη ἐνότητα ἀφορᾷ στὴν «ἐπιχειρηματολογία» τῶν θέσεων τοῦ Comenius, καὶ οἱ εἰσηγήσεις ἐντάσσονται κάτω ἀπὸ δύο γενικοὺς τίτλους. α) Βασικὰ γνωρίσματα τῆς διαπολιτισμικῆς κατανοούμενης πανσοφίας καὶ β) φιλοσοφικὲς - μεταφυσικὲς διαστάσεις τῆς πανσοφιστικῆς ἔννοιας τῆς εἰρήνης. Ἡ εἰσήγηση τοῦ Heinrich Beck, ποῦ εἶναι καὶ ἡ τελευταία τοῦ Συνεδρίου, κινεῖται στὸ δύσκολο χῶρο τοῦ προβλήματος τῶν «κινήτρων», ἀφοῦ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ «θέλει» γιὰ κάποιον ἄλλο, ὅπως εὐστοχα σημειώνει ὁ Erwin Schadel, ἐκδότης τοῦ τόμου, στὴν εἰσαγωγή του.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ